

HET JAAR 1573

door drs. J. G. Kerkhoven

*Neemt my in de handt
Hoort int cort verclaeren
Wat ons hier int landt
Al is wedervaren ...*
(uit Valerius' Gedenck-Clanck)

Inleiding

In het altijd woelige en veranderlijke Europa vormde het Spaanse wereldrijk in de 16e eeuw een macht, die door eenheid van kerk, staat en kroon een stabiliserende faktor leek te vormen. Dit was mede te danken aan het Spaanse leger, gevormd onder veldheren als Gonzalo de Cordoba (1453-1515), Alva (1517-1582) en Parma (1545-1592) en daardoor het beste en sterkste van heel Europa.

Die indruk van macht was echter niet geheel juist. In Spanje zelf waren de solide Middeleeuwse boerenstand en de grootgrondbezittende adel leeggezogen door de lokroep der zich steeds uitbreidende koloniën, van het leger en van de vloot. Het ongebreideld kappen van bossen en het veranderen van arbeidsintensieve landbouwgronden in weidegebieden waar geiten en schapen gefokt werden veranderden en verarmden het Spaanse landschap onherstelbaar. Dientengevolge nam de import van goedkoop graan uit Italië steeds meer toe. Het bezit van koloniën was daarom een levensnoodzaak geworden. De kwetsbare maritieme verbindingen vereisten talrijke garnizoenen en eskaders, vooral gericht tegen de Turken en de Fransen.

De Middeleeuwse kruistochten tegen de Mohammedanen werden als het ware voortgezet in Noord-Afrika tegen de Arabische heersers in Tunis en Marokko.

Grotere aantrekkingskracht nog hadden de Amerikaanse koloniën, het "*Dorado*" van elke Spaanse boerenzoon of arme ridder, waar schatten veroverd konden worden op de punt van het zwaard, onder aanroeping van alle Spaanse heiligen. Om die goudlanden te bewaren en de goud- en zilvervloten op weg naar het moederland te beschermen waren duizenden soldaten en matrozen nodig. Maar ook dat Amerikaanse goud en zilver waren weldra niet meer voldoende om de steeds grotere staatsuitgaven ten tijde van Karel V en Philips II te dekken. Het gevolg was dat Spanje steeds meer ging leven van de hand in de tand en dat het Spaanse geld aan waarde verloor. Enige malen werd de munt gedevalueerd waardoor een staatsbankroet telkens werd uitgesteld, maar waarvan de dreiging voortdurend boven Spanje bleef hangen.

Religieus fanatisme, culminerende in de Inquisitie, dreef juist die groepen die de pilaren vormden van de Spaanse handel en industrie, n.l. bekeerde Arabieren en Joden, het land uit, nadat kerkelijke en wereldlijke autoriteiten wreed en hebzuchtig tegen hen waren opgetreden.

Onder Karel V hadden Spaanse troepen gevochten in Frankrijk en Vlaanderen tegen Koning Frans. Zij hadden ingegrepen in de godsdiensttwisten in Duitsland, waarbij o.a. de hertog van

Alva grote roem had verworven met de door hem gevormde Spaanse infanterie, die in snelheid en agressiviteit onovertroffen was.

Ten tijde van diezelfde Karel V beleefden de Noordelijke Nederlanden een steeds grotere bloei ten koste van Vlaanderen, ondanks vele tegenslagen die het gevolg waren van de voortdurende oorlogstoestand van Spanje. De aanwezige innerlijke tegenstellingen tussen de Nederlanden en Spanje evenwel werden tijdens Philips II steeds duidelijker. Tegenover het economisch gericht zijn op Spanje wilde men hier handelsvrijheid. Tegenover de Spaanse ijver om een absolutistische staat te vestigen met eenheid van belastingen, rechtspraak en bestuur stond men hier op aloude vaak moeizaam verkregen privileges, die elke stad en elk gewest een grote mate van vrijheid waarborgden. De Nederlandse adel zag zich gesteld tegenover koninklijke ambtenaren uit de burgerij, die de moderne eenheidsstaat met woord en daad voorstonden en adellijke voorrechten en machtsposities ter zijde schoven.

Tenslotte stuitten de gehate plakaten tegen al wat "*ketters*" was met strafbedreigingen zonder tal en het optreden van de in wezen on-Nederlandse Inquisitie op steeds feller verzet van een van oorsprong verdraagzame bevolking, bij wie de Katholieke kerk reeds veel aan gezag had ingeboet, hoewel nog geen 5% der Noord-Nederlanders protestants was.

De misoogst en hongersnood van 1566 veroorzaakten in het sinds lang door werkeloosheid bezochte Vlaanderen hevige sociale spanning, vooral omdat een tegen prijsopdrijving machteloze overheid nergens voor tijdige voorraadvorming had gezorgd. De ellende ontladde zich in een onbeheerste beeldenstormerij in Vlaanderen die oversloeg naar de Noord-Nederlandse gewesten. Het goud en zilver van de kerken en kapellen dienden nu om graanbezitters kontant te betalen (1566).

De Nederlandse adel werd zwaar getroffen door de zeer lage landbouwprijzen en het verlies van privileges aan de langzaam voortschrijdende Habsburgse centralisatie. Zij was bovendien verontrust door het optreden van niet-adellijke buitenlandse ambtenaren en het woeden der Inquisitie en had daarom in 1564 een verband gesloten. Aarzelend had een beperkt aantal hogere edellieden, vijanden van de machtige en cynische kardinaal Granvelle zich bij dat verbond aangesloten.

Philips II die in een en ander onvergeeflijke godslastering en majesteitsschennis zag, besloot de Nederlanden streng te straffen. In 1567 kwam de hertog van Alva met een vrij groot leger naar de Nederlanden. De kern ervan werd gevormd door 49 vendels infanterie van 4 terçios uit Italiaanse garnizoenen, alsmede enige duizenden Duitsers en Walen.

Trots, rechtlijnig en onbarmhartig voerde Alva de bevelen van Philips II inzake bestraffing en vervolging uit. De reeksen doodvonnissen en verbanningen door de Raad van Beroerten uitgesproken en de veroordeling en onthoofding van Egmond en Horne brachten er de schrik in. Duizenden weken uit naar Engeland en West-Duitsland, onder wie zich ook de stadhouder van Holland en Zeeland, Prins Willem van Oranje, bevond.

Er ontstonden haarden van verzet, onverzoenlijk tegenover alles wat Spaans was. Het grafelijk geslacht Nassau ging in dit verzet een leidende rol spelen. Niet zozeer zijn krediet in Duitsland en Frankrijk in het begin, maar vooral zijn koppigheid en geloof in de overwinning zouden de opstand in een later stadium herhaaldelijk over het dode punt heenhelpen. Op Jan van Nassau na zouden alle broers hiervoor hun leven moeten geven ...

In 1568 vielen huurtroepen - bijeengebracht en betaald door Willem en Lodewijk van Nassau - tegelijk in het Noorden, Oosten en Zuid-Oosten de Nederlanden binnen. Er volgde een incidentele overwinning op de Spaanse wapens bij Heiligerlee, waarna Alva zelf in ijlmarsen

naar Groningen oprukte. Bij Jemgum maakte hij met schitterende en gedurfde manoeuvres snel een einde aan de kortstondige illusies van Lodewijk van Nassau.

Op z'n schreden terugkerend hield de hertog het veel sterkere huurleger van Willem van Oranje in Brabant door uitwijken en aanlokken net zo lang in het veld, totdat de krijgskas van de prins leeg was en zijn leger verliep.

De grote armoede en economische malaise in de Nederlanden dwongen Alva echter voorlopig af te zien van het invoeren van de nieuwe belastingen, mede omdat de bevolking geen enkele serieuze poging tot opstand had gedaan.

Drie jaar daarna - in 1571 dus - ondernam Willem van Oranje een tweede poging tot een gewapende inval. Met bepaalde steden en Skandinavische landen waren tevoren afspraken gemaakt. Alles liep echter op niets uit. Alva wist n.l. al heel vlug wat er gaande was en de steden zelf durfden op het beslissende ogenblik niets te doen.

Het jaar daarop bracht de onvermoeibare Lodewijk van Nassau met hulp der Hugenoten en met stilzwijgende goedkeuring van de Franse kroon opnieuw een leger op de been aan de grens van Henegouwen. Tegelijkertijd trok Willem troepen samen in het Oosten. Alva haalde tegenover die dreiging bijna al zijn troepen uit Holland, Zeeland en Utrecht weg en concentreerde deze in Brabant.

Onverwachts doken echter vanuit Engelse havens schepen met Watergeuzen voor de Hollandse kust op. Een door hen beraamde aanslag op Enkhuizen mislukte door storm. In plaats daarvan werd Den Briel in naam van de Prins van Oranje als wettig stadhouder bezet. Vervolgens liepen door werkeloosheid getroffen vissers en handwerkslieden samen met een deel der schutters achter de uit de steden en dorpen van Holland, Zeeland, Friesland en Groningen afkomstige Watergeuzen aan naar andere steden. Gedeeltelijk vrijwillig, gedeeltelijk als gevolg van dreigementen en geweld vielen daarop verschillende plaatsen het koninklijk gezag af.

Enkhuizen, Hoorn, Gouda, Delft, Edam en Monnikendam in Holland, Vlissingen en later Vere en Zierikzee in Zeeland, verklaarden zich voor de Prins en erkenden het gezag van de door Alva nieuw aangestelde stadhouder Bossu niet meer.

Amsterdam bleef echter "*Spaansgezind*", evenals Groningen, Leeuwarden, Middelburg, Goes en Tholen, terwijl de Zuidelijke Nederlanden behalve Brabant vast in Alva's hand waren. Niet alleen de aanwezigheid van Spaanse en Waalse garnizoenen maar ook het wantrouwen tegen de Prinsgezinde steden als oude handelsconcurrenten bepaalden vaak de houding van het stadsbestuur.

Alva zelf kon voorlopig weinig doen. Bossu in Holland en Beauvoir in Zeeland konden, ondanks de hulp van Spaanse troepen uit resp. Utrecht en Gent, uitbreiding van de opstand niet verhinderen. Soldaten werden in de steden niet toegelaten na een moordpartij in Rotterdam door troepen van Bossu.

Hoewel zeer getroffen door de Bartholomeusnacht te Parijs op 24 augustus 1572 bezette Lodewijk van Nassau niettemin Bergen in Henegouwen. Alva blokkeerde onmiddellijk de stad zonder evenwel stormaanvallen te doen, terwijl hij enige pogingen tot ontzet door Willem van Oranje afsloeg. De laatste werd daarop opnieuw gedwongen door gebrek aan geld en uitblijvend succes zijn leger te ontbinden. Berooid en gedesillusioneerd reisde de Prins in oktober 1572 via Enkhuizen naar Delft, om daar enige jaren later "*zijn graf te vinden*". Niet alleen de standvastigheid der opstandige Hollandse steden, die in juli 1572 in Dordrecht een eerste Staten (= standen) vergadering belegden, maar ook de aanwezigheid van de prins waren de belangrijkste redenen dat het verzet in Holland zich geruggesteund wist tegen de naderende dreiging der Spaanse troepen.

Nadat Lodewijk op 19 september '72 Bergen had overgegeven was Alva van plan Walcheren te heroveren. De toestand in Holland echter dwong hem ertoe eerst dáárheen het gros van zijn troepen te sturen. In Zeeland moesten voorlopig Spaanse schepen vanuit Bergen op Zoom, Sluis en Antwerpen en de garnizoenen van Middelburg, Goes en Tholen trachten hun terrein te behouden.

De opmars van Spaanse, Waalse en Duitse vendels onder Alva en diens zoon Don Fadrique naar Holland was intussen begonnen. De Spaanse infanterie had toen al sinds twintig maanden geen regelmatige soldij gekregen en na mei 1572 zelfs geen duit meer ontvangen. Niet alleen wraakzucht op de "*hereticos*" en "*Lutheranos*" maar ook begeerte naar geld en goed zweepten de gemoederen der trotse, bontgeklede veteranen op, die niet van wassen en van bier ("*urino*" noemden ze dit) hielden, maar wel van gekruide spijs en wijn. Waar ze liepen zweefde altijd een muskusachtige geur. Geuren en lopen konden ze als de beste, maar hun stemming was er met de naderende herfst en winter niet beter op geworden ...

Op grond van vermeende verstandhouding met de opstandelingen werd Mechelen na aftocht van het garnizoen van de Prins door Alva op 2 oktober gestraft met drie dagen plundering. Het strafgericht ontaardde in een orgie van marteling en moord. De Spaanse secretaris, Esteban Pratz, schreef op 30 november over het optreden der soldaten aan Philips II:

" .. ze hebben gehandeld alsof de bewoners barbaren waren en de hoofdstad van het land een Turkse stad. De verwoesting is zó groot geweest, dat zij geen spijker in de muren hebben gelaten. Maar het ergst waren de martelingen die zij vele getrouwde vrouwen, jongens en meisjes hebben doen ondergaan om te weten waar men het goud en het zilver had verstopt - totdat men ze de dood had ingedreven ..."

(Gachard II, p. 299 v.)

Nadat Alva zelf in Nijmegen was achtergebleven werd onder don Fadrique tijdens de opmars door Gelderland op 12 november in Zutphen vreselijk vermoord. Een Duits soldaat van het regiment Eberstein in Spaanse dienst schreef in zijn memorieboek daarover het volgende:

"Op de 16e dag hebben wij de vermelde stad ingenomen en tot buit verklaard en het garnizoen en de burgers voor een deel doodgeslagen en ongeveer 400 gevangenen genomen die daarna werden terechtgesteld."

(Van Vloten, p. 25)

Via Amersfoort rukte don Fadrique op Naarden aan. De euvele moed der stad om te onderhandelen over het inlaten van troepen, gevoegd bij het feit dat in Naarden nogal wat Wederdopers waren geweest, was aanleiding voor de Spanjaarden een derde vreselijk strafgericht te houden, dat volgens Alva Gods toestemming had. Vanuit Nijmegen schreef hij tenminste op 19 december aan Koning Philips:

"God heeft dit toegestaan, dat zij zo verblind waren om weerstand te willen bieden in een stad die niemand, behalve zij zou willen verdedigen, zo zwak was die: zij hebben zodoende de straf ontvangen die zij verdienen".

(Gachard II, p. 300)

Volgens het heersende kriegsrecht uit die tijd had een toen nauwelijks versterkte stad als Naarden door het veroorzaakte oponthoud en het wachten tot het geschut was opgesteld straf

te verwachten. Maar het uitroken en het uitmoorden van honderden burgers die hun toevlucht in de kerk zochten, spotte met alle beginselen van de zo vaak verkondigde "*honra*" (=eer) van de Spaanse soldaat.

Ook in Friesland weigerden vele steden om Waalse vendels uit Leeuwarden afkomstig en gestuurd door de opvolger van de bij Heiligerlee gesneuvelde stadhouder Aremborg, n.l. Gaspar de Robles, als garnizoen in te nemen. Eind augustus 1572 verklaarden Bolsward en Staveren zich voor de Prins van Oranje. Dokkum, dat hulp had verleend aan de Watergeuzen, werd toen door Waalse troepen uit Leeuwarden en Groningen ingenomen, waarna de gehele mannelijke bevolking werd uitgemoord en de stad voor een derde deel platgebrand.

Het leger van don Fadrique stond nu voor zijn laatste en moeilijkste etappe, n.l. het binnenrukken in - en het bedwingen van het opstandige deel van Holland. Daarover handelen de nu volgende hoofdstukken.

Beleg van Haarlem

a. Opmars

Vanuit Naarden richtte de opmars der Spaanse troepen zich eerst naar Amsterdam, dat hulp bood bij de doortocht der troepen langs het IJ naar Spaarndam. De belangrijke sluis bij dit dorp, verbinding tussen het Spaarne en het IJ was al eerder voorwerp van strijd geweest.

Toen namelijk in mei en juni 1572 vele steden in Holland en Zeeland zich voor de Prins van Oranje verklaarden, trokken Spaanse en Waalse vendels onder De Sapata en Valdez vanuit respectievelijk Rotterdam en Utrecht naar Haarlem dat de toegangen van Holland naar het Noorderkwartier beheerste.

De stad Haarlem kreeg echter hulp van andere Hollandse steden en het kleine garnizoen onder Wigbold Ripperda wist tijdens vele schermutselingen de tegenstanders buiten de stad te houden. Zandvoort en Spaarndam gingen tijdens de gevechten in vlammen op. Daarna trokken De Sapata en Valdez zich voorlopig op Utrecht terug.

In Haarlem wonnen de prinsgezinden uiteindelijk het pleit ondanks alle pogingen van stadhouder Bossu dit te voorkomen.

Ripperda en Lancelot van Brederode bereidden garnizoen en schuttersgilden voor op de komende krachtmeting met het Spaanse leger.

In de St. Baafskerk werden beelden bestormd en Marnix van Sint Aldegonde kwam namens Oranje "*de wet verzetten*", d.w.z. een aantal leden van de vroedschap ontslaan en in hun plaats anderen benoemen.

Een tweede poging van De Sapata om met de voorhoede van don Fadrique op 10 december 1572 de sluis van Spaarndam in handen te krijgen mislukte eveneens. Maar de altijd bedaarde Juliàn Romero, kolonel van het tercio van Sardinië, wist met enige vendels Spaanse infanterie op aanwijzing van boeren over het ijs de stelling der Haarlemmers bij de sluis van achteren te overvallen en in te nemen.

Haarlem zelf, in die tijd omstreeks 15.000 inwoners tellende, had een inmiddels versterkt garnizoen van 4.000 man, bestaande uit Duitse, Franse, Waalse en Engelse vendels, ruim duizend graafwerkers (pioniers) en enige benden cavalerie.

De 11e december vonden de eerste gevechten plaats tussen Spaanse vendels onder Don Diego de Carvaja en delen van het Haarlemse garnizoen, waarbij zich nu ook schutters van verschillende gilden hadden gevoegd. Deze burgersoldaten waren niet erg geschikt voor de velddienst maar bijzonder bruikbaar in de verdediging als geofende haakbusschutters, die in snelheid van laden, richten en afvuren zich konden meten met de veteranen van Alva. Die Haarlemse schutters namen in feite een verschrikkelijk risico door gewapend aan de verdediging deel te nemen, want het lot van de burgers van Mechelen, Zutphen en Naarden was al wijd en zijd bekend. Diezelfde 11e december kwam de hoofdmacht van don Fadrique voor Haarlem aan. Hijzelf vestigde zijn hoofdkwartier in het Huis van Kleef. Zijn vendels namen hun tevoren bepaalde posities rond de stad in. Don Fadrique had in totaal 80 vendels Spanjaarden, Walen en Hoogduitsers en twee compagnieën ruiters. De helft der infanterie bestond uit Spaanse veteranen, die bijna allen vijf jaar eerder met Alva uit Italië waren gekomen en nog weinig verliezen hadden geleden. Zij vormden "*de spieren en pezen*" van het veelsoortig samengestelde Spaanse leger, zoals Alva zich uitdrukte. Trotse, vaak onhandelbare soldaten die zichzelf als gelijken van hun koning beschouwden, behalve in rijkdom.

Het gros der Spanjaarden legerde zich voor de Kruispoort, de Hoogduitsers voor de Houtpoort. Waalse vendels bezetten de zandduinen ten Westen van Haarlem, terwijl de ruitery de toegang naar Kennemerland en Alkmaar afsloot.

A1 op 12 december 1572 werd een poging gedaan om het cordon rond Haarlem te breken. Vanuit Leiden rukten de roemruchte Watergeuzen Lumey, graaf Van der Marck en Bartold Entens met 15 burgervendels uit prinsgezinde steden en 4 benden ruitery via Sassenheim naar het Noorden op. Bij "*Duin en Kruidberg*" liepen hun troepen in een hinderlaag van Spanjaarden en Walen en werden met verlies van honderden gesneuvelden uit elkaar geslagen. Lumey en Entens probeerden zelf met doodsverachting de in paniek geraakte burgers en soldaten tegen te houden en de terugtocht te dekken.

Met de gevangenen werd genadeloos omgesprongen. De tijdens het verdere beleg voortdurend toenemende serie van wederzijdse wreedheden begon hier met het aan een been ophangen der Geuzen Baptista van Trier en Hans Keller, waartegenover Lumey negentien gevangengenomen soldaten liet ombrengen.

b. Bestorming

Zo gauw don Fadrique met de aanleg van de naderingsloopgraven, schansen en versterkingen klaar was werd een zware batterij van 14 stukken tegenover de Janspoort en de Kruispoort opgeworpen. Op 18 december begon hier het bresschieten met stenen kogels van 38 en 40 pond. In een voor die tijd ongehoord volgehouden tempo gaven al die stukken gemiddeld vier maal per uur een salvo af. Dit werd de hele 19e december volgehouden en ook de 20e tot 's middags 12 uur. Zowel de Kruispoort, het zgn. "*Blockhuys*" als de Janspoort werden zwaar beschadigd.

Vlak daarop kwamen uit de volgepakte Spaanse loopgraven beproefde stormtroepen tevoorschijn, die onder dof tromgeroffel en onder tientallen veelkleurige vliegende vaandels volkomen zeker van zichzelf op de poorten aanrukten. Onder het voortdurend uitbrullen van op alle Europese slagvelden welbekende krijgskreten drongen de van ronde schilden en stormladders voorziene soldaten over de in de gracht gevallen muurpanden, wierpen er bundels rijshout en biezen overheen en zetten hun ladders tegen de muren.

De ladders bleken echter te kort te zijn, waarop de Spanjaarden onvervaard op elkaars schouders staande de bressen en omlopen binnendrongen.

Vanaf de muren brachten echter soldaten en scherpschutters de stormkolonnes tijdens de opmars al verliezen toe door haakbus- en musketschoten.

Bij het beklimmen van de ladders namen deze snel toe, vooral toen tientallen gaffels de geplante stormladders met soldaten en al de gracht inwierpen.

Op de muren en in de bressen ontstonden tegelijkertijd verhitte man-tegen-man gevechten. Beide partijen trachtten nu zoveel mogelijk manschappen in het vuur te brengen. De verdediging hield stand. Na anderhalf uur weken de Spaanse troepen terug, kregen versterking van frisse vendels en hervatten met evenveel élan als eerst de stormaanval. Deze keer werd een stormbrug, op tonnen vastgemaakt, meegevoerd en drongen de stormtroepen met houwelen in de gordel weer naar voren. Maar wéér bleek de wal te steil en te hoog. De stormbrug raakte los en brak, waarop het Lombardische terçio, ongeduldig geworden, op eigen houtje opdrong en een aantal soldaten op de muur wist te krijgen.

Kapitein Alphonso Galeazo vocht hier een persoonlijk duel uit met de Duitse krijgsoverste Steinbach, waarbij de eerste sneuvelde.

Onverwacht volgde vanuit de stad een felle tegenaanval. Opnieuw werden de Spanjaarden en Walen van de muur gedreven en bij het terugwijken bedolven onder een hagelbui van stenen, pekkransen en gloeiende kolen.

Juliàn Romero, die voortdurend met de degen in de vuist voorop gaande zijn vendels had aangemoedigd, werd het rechteroog uitgeschoten. De geniekapitein Vargas stierf tussen hopen gesneuvelden en gewonden liggend onder aan de wal, terwijl don Rodrigo de Toledo, neef van Alva, drie steken van hellebaard en spies opliep en een musketschot in het dijbeen kreeg.

Tenslotte liet don Fadrique de stormtroepen terugtrekken:

*"... so datse met schade ende schande in hunne schansen moesten wijken,
latende de graften ende singelen van de stad met hunne doden ende gequetsten
besaeijde ende vervuld ende menigte van roers, spietsen, hellebaarden,
helmetten, rappieren ende ander geweer den onsen tot eenen roof ende
triumphe ..."*

(Ampzing, p. 982)

De kracht van deze tegenstand en de ondervonden bloedige verliezen maakten diepe indruk in het Spaanse kamp. De officier en vertrouweling van don Fadrique, Bernardino de Mendoza, roemde vooral de vastberadenheid der schuttersgilden en de trefzekerheid van hun haakbussen.

Na de mislukte bestorming begonnen Luikse pioniers vanuit de bresbatterij een bedekte loopgraaf aan te leggen met een zwaar plafond van zandzakken recht naar de Kruispoort gericht. Daar werd een platform aangelegd, waarop vier kanonnen werden gemonteerd met vijftig musketiers als dekking om het voortdurend schieten vanaf de wallen te verhinderen en inzicht in de stad te verkrijgen.

Er gingen nu echter stemmen op in de krijgsraad van don Fadrique om het beleg op te breken. Niet alleen de ondervonden tegenstand en verliezen, ook het uitblijven van telkens beloofde versterkingen en geldsommen uit Spanje zouden tot wegtrekken nopen.

Vooral ook het lijden der al maandenlang onbetaalde soldaten in zelfgebouwde hutten, in schuren, dorpen en boerderijen rond Haarlem door voortdurende honger en bittere kou geplaagd en het geheel afhankelijk zijn van lange en riskante aanvoerwegen vanuit Utrecht deden velen de moed verliezen.

Alva, hoewel bitter gestemd over het zijns inziens weinige begrip van Philips II over de omstandigheden van het leger en van hemzelf, die sedert 1567 300.000 schilden uit eigen zak voor de Spaanse zaak had betaald, wilde echter niet van opgeven weten. Hij stuurde Mendoza met een persoonlijke boodschap naar de verre Philips en liet vanuit Utrecht, Tholen en andere garnizoensplaatsen opnieuw vendels voetvolk naar Haarlem zenden.

Ondanks contramineren der Haarlemmers en voortdurende schermutselingen op en onder de grond vorderden de Spanjaarden gestaag met hun loopgraaf. Half januari 1573 brachten ze hun bresbatterij tegenover de Kruis- en St. Janspoort opnieuw in stelling. Ook namen ze het door de Haarlemmers achter de vernielde poorten opgerichte ravelijn onder kruisvuur, waardoor Spaanse pioniers zich naar de bovenkant van dat ravelijn konden opwerken.

Het barre weer veroorzaakte veel ziekte, waardoor vooral de Waalse troepen talrijke doden hadden te betreuren. Haarlem bleef in die tussentijd over het ijs van de Haarlemmermeer niet alleen versterkingen uit de Hollandse steden ontvangen maar ook sleden met voorraden onder gewapend escorte, soms dwars door de Duitse linies in de Haarlemmer Hout heen.

De belegeraars gingen een nieuwe bestorming proberen. Volgens plan zouden een twintigtal beproefde vendels Spanjaarden, Duitsers en Walen van de regimenten Mondragon en Bracamonte links en rechts de Janspoort aanvallen. Daartoe trokken ze in de duisternis hun hemden (*camisas*) over hun wambuizen en kurassen aan (*camisada*). Bij de stormtroepen bevonden zich ook twee neven van Alva, n.l. de dons Rodrigo en Fernando de Toledo.

In de eerste morgenuren van de 31e januari 1573 deboucheerden de aangewezen stormtroepen vanuit de bedekte loopgraaf en verspreidden zich over de bevroren gracht en de kapotgeschoten buitenmuur. Links kregen zij snel het bolwerk voor de Kruispoort, bijgenaamd "*het Moordhol*", in hun bezit. Rechts werd de muur bij de Janspoort beklommen, maar hier ontdekten de aanvallers tot hun verbazing dat de Haarlemmers daar inmiddels een nieuwe wal hadden opgeworpen... Op dat ogenblik sloegen Haarlemse schutters, die op wacht stonden, alarm. Vanuit de stad stroomden daarop soldaten en schutters naar de nieuwe wal en sloegen in woedende gevechten de goed zichtbare "*camisas*" terug. Een ware paniek ontstond bij de aanvallers rechts toen onder het pas veroverde bolwerk voor de Kruispoort een reeds lang gereedgemaakte contramijn explodeerde en het bolwerk met een groot aantal Spanjaarden en Walen in de lucht vloog:

". . het welke (het bolwerk dus) die van binnen tot eene mine ondergraven hadden de welke sy in dese gelegenheid seer gelukkig met buspoeder opblezen dat hunne vijanden geheel ende aen stucken, armen, beenen ende hoofden met grooter menigte seer schrickelijk in de locht vlogen: ende daer mede raekte de storm te niet ende de vijanden te samen aen't lopen ..."

(Ampzing, p. 183/184)

Zeer onder de indruk van de verdediging was ook Alva die vanuit Nijmegen in een brief van 11 februari aan Philips II o.a. schreef:

"... Ik geef Uwe Majesteit de verzekering dat ik nog nooit een versterkte stad zo goed door rebellen heb zien verdedigen, noch door anderen, die deze verdedigden voor hun wettige vorst".

(Gachard II, p. 311)

Voorlopig zouden de belegeraars niet meer aan een stormaanval denken. In plaats daarvan zou Haarlem geheel moeten worden afgesloten en uitgehongerd, wilde men ooit hopen deze stad - tot een Spaanse prestigekwestie geworden - nog eens te bezetten.

Het karakter van het beleg veranderde. In plaats van stormaanvallen en mijnenoorlog probeerden de Spanjaarden nu met hulp van het koningsgezinde Amsterdam de heerschappij op het IJ en de Haarlemmermeer te verkrijgen, waartegenover het Haarlemse garnizoen uitvallen deed en van het Zuiden uit opnieuw pogingen tot ontzet werden gedaan.

c. *Afsluiting*

De Haarlemmers hadden intussen met man en macht de vernielde Kruispoort tot een machtig bolwerk uitgebouwd met behulp van wozzakken, takken, aarde en paardemest. Het kreeg de vorm van een halve maan. Vlak ernaast verrees in ongelooflijk korte tijd een geheel nieuwe wal tot aan de Danspoort toe. De ons zo bekende Kenau Simonsdochter Hasselaer had voor al dat herstelwerk haar timmerwerf aan het Spaanse laten afbreken en maakte zich met veel andere Haarlemse vrouwen nuttig met ziekenverpleging en herstel van bressen. De Kenau echter als aanvoerster van een gewapend vrouwenvendel met pistool en degen gewapend, *"de vrouw die duizend Spanjaarden te erg was"*, heeft nooit bestaan.

In het Spaanse kamp heerste na de mislukte nieuwe storm een crisistemming. Wilde men volhouden - waar Alva op stond - dan waren er meer dukaten en meer soldaten nodig. Daarom zond de hertog eind februari 1573 de vertrouwde Bernardo de Mendoza naar Philips II met het dringend verzoek om geld en een extra versterking van 5.000 Spaanse veteranen. Van zijn ergernis over het feit dat Philips juist in deze tijd al zijn aandacht besteedde aan de Levant en de versterking van de Spaanse vloot aldaar in plaats van de ketterij in de Nederlanden te bestrijden, liet hij naar buiten niets merken.

Mendoza kwam na zes maanden weer terug. Het door hem meegebrachte geld kon de financiële noodtoestand in het Spaanse leger gedurende enkele maanden verlichten. Philips had daarnaast de gouverneur van Milaan, Luis de Requesens, opdracht gegeven om een aantal vendels van twee terçio's jonge Spaanse soldaten naar de Nederlanden te sturen. Deze soldaten hadden dienst gedaan op de vloot en de slag bij Lepanto in 1571 meegemaakt. Eind mei kwamen deze troepen, die opzien verwekten door hun trotse uiterlijk, gezondheid en schitterende kledij, hier aan. Ze waren echter te laat om in de strijd rond Haarlem nog veel gewicht in de schaal te leggen.

Terwijl rond de belegerde stad voortdurend werd geschoten en geschermtseld, werd vanaf februari 1573 steeds feller gestreden om de beheersing van het IJ en de Haarlemmermeer om zodoende de aanvoerwegen van en naar Haarlem veilig te stellen dan wel af te snijden.

Vanuit het Noordwesten poogden de prinsgezinde havens en visserssteden uit Westfriesland, Hoorn en Enkhuizen, samen met de Waterlandse steden Edam en Monnikendam, telkens de aanvoerweg van het Spaanse leger over de Diemerdijk te onderbreken en tevens het IJ te beheersen via Waterland en Pampus.

Eerder al stelden we een mislukte ontzettingsspoging der Hollandse steden vast ten Zuidwesten van Haarlem onder Lumey op 11 december 1572.

Voorlopig kon in de winter de ravitaillering der stad over de Haarlemmermeer nog zonder stoornis plaatsvinden. Zodra echter de Amsterdammers kans zouden zien via Amstel en Overtoom schepen op het Diemermeer te brengen en door coupures in de dijk van het IJ op de Haarlemmermeer te komen liep Haarlem kans om afgesneden te worden.

De steden van Westfriesland en Waterland - vanouds concurrenten van het in de 15e eeuw snel opgekomen Amsterdam - hadden zich in de zomer van 1572 voor de Prins van Oranje als wettig stadhouder van Holland verklaard. Alkmaar bleef nog terughoudend en wilde noch Spanjaarden noch Geuzen als bezetting binnenlaten. Spaanse cavalerie sloot tijdens het beleg van Haarlem de toegangen tot Kennemerland en stroopte de dorpen daar voortdurend af. Uitgeest bood verzet en werd daarvoor zwaar gestraft met verbranding en het doden van zeventig boeren.

Het Hollandse platteland had, ondanks de komst van Willem van Oranje, veel te lijden van Watergeuzen als Lumey en Entens. Buitengewoon moedig en nietsontziend in de strijd tegen de Spanjaarden kweekten zij door hun provocerende uitspattingen en wreedheid een anti-Geuzenstemming. Deze leidde ertoe dat Lumey in januari 1573 door Oranje werd gevangengezet en het jaar daarop weggezonden.

Al waren de Geuzen grotendeels afkomstig uit streken en steden van Holland, Friesland en Zeeland, hun jarenlang zwervend bestaan en riskant bedrijf als zeerovers en kapers hadden hun doen en laten ten zeerste beïnvloed. Zelfs een meedogenloos man als Diederik Sonoy, optredend als gouverneur van de Prins in Westfriesland, moest hardhandig optreden tegen bepaalde figuren als bijvoorbeeld de Watergeus hopman Michiel Krock, die het bestond om in dronken toestand in Langendijk een gevangen Roomse priester in Oudkarspel het ene oor af te snijden, bij de Krommebrug het andere en bij de Zuiderbrug de neus. Daarna sleepte hij de hevig bloedende man aan de staart van zijn paard langs de weg en doorstak hem uiteindelijk in Broek op Langendijk. Krocks burgersoldaten klaagden hem bij Sonoy aan waarna de hopman in Schagen werd onthoofd.

In februari 1573 reeds probeerde Bossu de dijk bij Penningsveer door te steken om met Amsterdamse schepen van het IJ in de Haarlemmermeer te komen. Toegeschoten schepen uit Delft, Gouda en Rotterdam die de ravitaillering van Haarlem in stand hielden konden dit echter verhinderen.

Met het plan om de ravitaillering van het Spaanse leger rond Haarlem vanuit Utrecht, ja zelfs die vanuit Amsterdam te bedreigen, verzamelde de stad Hoorn begin maart 1573 ruim twintig schepen, waaronder drie oorlogsschepen en vijf galeien. De overige waren zgn. krapshuiten, d.w.z. kleine platboomde vrachtschuiten. De oorlogsschepen waren in feite koopvaarders van 100 - 200 ton, met extra geschut bewapend en versterkt, met soldaten. Deze bewapende koopvaarders waren schepen met twee of drie masten en dwarsscheepse zeilen. De galeien waren geroeide kleine kielschepen of platboomde vaartuigen en kleiner, hoger en zwaarder dan hun Spaanse soortgenoten.

De vermelde krapschuiten konden volgestouwd met soldaten over de zandbank bij Pampus heen komen. Ze waren heel geschikt om er landingen mee uit te voeren, maar moesten dan door de soldaten zelf geroeid worden.

** blz 108 scannen en hier invoegen

**

Deze expeditie was een grote tegenslag voor de stad Hoorn. Men had veel geld voorgeschoten om soldijen te betalen, men had gul klokken en koperen huishoudgerei gegeven om er kanonnen van te gieten en zelfs 1800 schoppen ingezameld voor de soldaten.

De Westfriezen en Waterlanders hadden Haarlem geen lucht kunnen verschaffen, maar de stad probeerde het nu zelf met een uitval ...

Het stadsbestuur had n. l. door verkenningen en overlopers vernomen dat de in de Hout gelegeerde Duitsers bepaald geen sterke verdedigingsschansen hadden. Snel werd een uitval beraamd en in de namiddag van 25 maart - 2e Paasdag - rukten uit de Leidse Waterpoort en de Zijlpoort een tiental vendels Bourgondiërs, Fransen en Walen alsmede Haarlemse schutters, die zich onversaagd op het Duitse kamp wierpen. Daar ontstond een algemene paniek, zelfs drongen de aanvallers door tot het Waalse kamp bij de Houtvaart. Zij hielden pas halt toen ze binnen het bereik der Spaanse artillerie kwamen. Vier veroverde Duitse vendelvlagen werden in triomf meegenomen en goed zichtbaar voor al wat Duits was op de muur geplant.

Maar ook deze uitval hield de steeds nauwer wordende omsingeling van Haarlem niet tegen. Nog geen week later n.l. konden de Amsterdammers op 29 maart - de Hoornse en Edamse schepen waren immers van het IJ verdreven - de Hoogendijk, de smalle landstrook tussen het IJ en de Haarlemmermeer, bij het Huis ter Hart doorgraven en hierdoor veertig kleine schepen uit Amsterdam op het Haarlemmermeer brengen. Daarop week de vloot der Hollandse steden terug op de Kaag. Spanjaarden en Amsterdammers kregen nu de gelegenheid de schansen aan de Fuik en het Spaarne, die de weg over de Haarlemmermeer naar Haarlem openhielden, aan te vallen. In de avond van 26 mei kwam Bossu daarvoor naar het Spaanse kamp rond Haarlem. De volgende nacht volgden 26 kleine gewapende schepen uit Amsterdam. Op het IJ scheepten zich vervolgens 27 vendels in, grotendeels Spanjaarden en Walen. Voorzichtig werden de vaartuigen daarna via Spaarndam en de Fuik in de Haarlemmermeer gebracht.

De Hollandse schepen die de volgende morgen de aktie trachtten te verstoren en afkomstig waren uit Dordrecht, Delft, Rotterdam, Gorkum en Schiedam, werden door Bossu teruggejaagd naar de Kager- en Brasemermeren.

Tegelijkertijd landden honderden soldaten bij de Fuik en Rustenburg. Vanuit de Spaanse en Waalse schansen aldaar vielen tegelijkertijd honderden haakbuschutters de Haarlemse sterkten van achter aan. Deze werden na felle strijd kort na elkaar op 28 mei veroverd. Het waren er zeven in totaal. Wie niet naar de stad kon vluchten werd afgemaakt of verdronken.

Het terugwijken der Hollandse schepen voor Bossu had de beslissing gebracht en de verrassende aanval op de Fuik mogelijk gemaakt. Ook hier had een ongelukkige manoeuvre van de Hollandse admiraal Boshuizen een terugtocht veroorzaakt.

De Engelse officier Sir Roger Williams als ooggetuige meende ten onrechte dat Boshuizen voortijdig weggelopen was:

"Nadat we in elkaars zicht waren gekomen zagen we de Spaanse schepen in goede slagorde dicht bij elkaar. Ze voeren op ons toe als overwinnaars met trommels, trompetten en glinsterende wapenrustingen, met grote moed, zodat het gezicht daarvan de moed van onze bange generaal (Batenburg) en laffe admiraal (Boshuizen) zodanig in de schoenen deed zinken dat, toen de partijen elkaar naderden om te enteren, onze generaal en onze admiraal uit de voortocht wegliepen en terwijl hun kapiteins op de vijand bleven aanhouden zetten zowel zij (tweeën) als verschillende andere van onze beste schepen alle zeilen op om te vluchten . . ."

(Roger Williams, p, 84)

Nu de schansen aan de Fuik in handen der Spanjaarden waren gevallen werd een-groot deel der Amsterdamse schepen weer teruggetrokken om nieuwe voorbereidingen te treffen de Westfrieze steden het hoofd te bieden: Daardoor konden de Hollandse schepen dichter naar de schansen komen, maar de ravitaillering van Haarlem was nu toch vrijwel uitgesloten. Slechts individuele soldaten en burgers waagden het om met zakjes kruit door de Spaanse linies heen te glippen, wel wetende dat zij bij gevangenneming wreed gedood zouden worden, hetgeen zò opzichtig gebeurde dat de Haarlemse soldateska een even onmenselijk antwoord vanaf de wallen ging geven. Er werd gehangen, gefusilleerd, gestenigd en verdronken, waarbij zelfs vrouwen en meisjes de dood werden ingedreven.

Berichten konden worden doorgegeven door middel van postduiven en koeriers uit Haarlem die beiden, onwetend en wetend, daarbij de grootste risico's liepen als enige verbindingsmiddelen met de - laten wij zeggen - vrije wereld. Vanuit Haarlem startten namelijk koeriers die twee of drie postduiven bij zich hadden. Met behulp van polsstokken bereikten deze dan meestal de aan de Fuik liggende Hollandse schepen. Wat de boodschapper na gelukkige aankomst aldaar aan nieuws vernam schreef hij op een klein stukje papier. Dit werd in een kokertje aan de duif bevestigd waarna deze terugvloog naar zijn kot in Haarlem, waar men het briefje ontving en las. De Spaanse kolonel Romero was vooral geboeid door de moed en behendigheid der koeriers die met hun polsstokken letterlijk over alle sloten en moddervlakten heenvlogen.

Van de Fuik en de Haarlemmermeer richten we vervolgens weer onze aandacht op het IJ. In mei 1573 rustten de Westfriezen en Waterlanders ruim veertig zinkschepen uit, waarvan er alleen al vijftien uit Hoorn kwamen. Oude vrachtschuiten werden geladen met stenen van afgebroken kloosters, kapellen en torens. Maar het verzinken aan de ingang van het IJ werd geen succes. Sommige schuiten bleken namelijk te licht geladen, andere zonken ongelijk.

De Amsterdamse schepen behielden daardoor bij de doorvaart zoveel ruimte dat zij zonder moeite die obstakels konden passeren.

Zelfs werd door een aantal schepen uit Waterland en Westfriesland getracht om Kuinder in Overijssel te overvallen om zodoende de graantoevoer uit Friesland via Kampen en Amsterdam naar het Spaanse leger rond Haarlem te beletten. De ondervonden tegenstand bij Kuinder deed hen echter van verdere plannen afzien.

Het zinken in het IJ was slechts een inleiding. Op 2 juni 1573 vertrok Diederik Sonoy vanuit Waterland met vijf vendels soldaten, een groot aantal pioniers en achttien zeilschepen. Via de door de Geuzen bezette schansen bij Schellingwoude werd opnieuw naar de Diemerdijk gekoerst. Het voetvolk werd aan land gezet en snel werd een coupure in de dijk aangebracht. Daarna maakten de pioniers links en rechts van die doorsnijding naar resp. Amsterdam en Muiden gericht telkens drie schansen. Deze werden gedurende de volgende dagen herhaaldelijk vanuit Amsterdam aangevallen, maar succes bleef opnieuw uit.

Daarop brachten de Amsterdammers via de Amstel vijf galeien en een aantal "*smakzeilen*" (vrachtschepen van 80 - 120 ton) met langsscheepse zeilen (aan een lange spriet van de enige mast uitstaande) op het Diemermeer. Maar onvervaard waagden de Westfriezen zich eveneens met galeien en smakzeilen door de gemaakte dijkcoupure op datzelfde meer. De daarop volgende gevechten en schermutselingen waren wisselend van aard, maar verhinderden deze keer een blokkade van achteren.

Ondertussen was men in Enkhuizen en Hoorn alweer koortsachtig bezig om tientallen binnenschepen voor de oorlog te water gereed te maken,

".. om de voorschreven Meyr (het Diemermeer dus) den Vyand afhandig te maeken, want sulks gedaen zijnde, was de hoop dat men die van Amsterdam en dien volgens het leger voor Haerlem alle toevoert souden afsnijden ... "

(Velius, p, 377)

Met die nieuwe versterkingen voeren de Westfriezen later over het Diemermeer en bezetten op 10 juni 1573 zelfs een deel van Ouderkerk aan de Amstel. Twee dagen later volgde een Amsterdamse tegenaanval met vijf vendels schutters, die echter in een hinderlaag vastliep. De 14e juni werden de Westfriezen door de op de Haarlemmermeer liggende Hollandse schepen onder de heer Van Batenburg versterkt, zodat er op dat moment al ruim een dozijn vendels der Prinsgezinden op en rond het Diemermeer was. De kans om Amsterdam en de belegeraars van Haarlem door een ring van schepen en vendels der Westfrieze en Hollandse steden te omgeven leek groter dan ooit.

Maar weer was Alva zijn tegenstanders te slim af. Tijdig had hij Valdez in Utrecht bevel gegeven in actie te komen. Daardoor troffen de Westfriezen in Ouderkerk Waalse soldaten aan die het kerkhof en het gebied rond de kerk stevig in handen hadden. Alleen de waterkant van Ouderkerk kon door de Westfriezen bezet worden. Het Huis te Breukelen werd door vendels uit Holland bezet, maar een aanval op de schans bij Nieuwersluis mislukte, omdat op het beslissende ogenblik Duitse huursoldaten hun gewoonte getrouw luidkeels om geld gingen roepen.

De dunne verbindingslijn der Westfrieze en Hollandse steden bleek te zwak. Alva had zich overigens veel zorgen gemaakt over het behoud van de dijken. Alleen al om die van Amsterdam tot Utrecht en tot Naarden te beschermen waren vierduizend man nodig. Toen er berichten binnenkwamen over dreigende troepenconcentraties rond Leiden en Sassenheim in begin juli 1573 trad de hertag opnieuw doeltreffend op. Vanuit het kamp rond Haarlem werd Noircarmes met 800 Walen naar de kwetsbare dijk tussen Amsterdam en Naarden gestuurd en vanuit Utrecht rukten vendels Spanjaarden onder Valdez en don Rodrigo de Toledo naar de Haarlemmermeer. Deze bezetten achter de naar Leiden terugwijkende Hollanders - Haarlem was inmiddels gevallen - zonder verdere strijd de rest van Ouderkerk, Nieuwersluis en Montfoort.

Vier dagen na de overgave van Haarlem op 13 juli hadden de Westfriezen de bezetting van een stuk Ouderkerk en het Huis te Breukelen opgegeven. Onder voortdurende schermutselingen met Amsterdamse schepen liet men vervolgens ook de bezettingen van Diemerdijk en Hoogerdijk terugtrekken naar de havensteden van Waterland en Westfriesland en voor een deel werden deze naar Heiloo en Egmond gezonden om de Spanjaarden rond en nu ook in Haarlem in observatie te houden.

d. *Overgave*

We zijn hier echter al op de gebeurtenissen vooruit gelopen. Door het verlies van de Haarlemmermeer en de schansen rond de Fuik was Haarlem in de wurggreep van de honger geraakt. Voor de vrouwen en kinderen was er vrijwel niets meer te eten, terwijl binnen de stad de hongerende soldaten steeds bandelozer werden.

Als teken van uiterste nood werden door de raad zwarte vlaggen van de St. Baaf uitgestoken. Overgave scheen nog een kwestie van dagen te zijn...

Op dat ogenblik echter kwamen de prinsgezinde steden uit Holland opnieuw te hulp. Besloten werd een uiterste poging tot ontzet te doen door een rechtstreekse aanval over land - en wel tussen de duinen en de Haarlemmermeer in - op de Spaanse linies. Het Haarlemse garnizoen zou van binnen uit zoveel mogelijk aan die poging meewerken.

Eerst namen evenwel de Spanjaarden weer het initiatief. Vanaf begin juni waren Spaanse pioniers voor Haarlem bezig om drie mijngangen naar de muren te graven, terwijl enige pontonbruggen werden gebouwd om over de gracht te leggen. Doordat berichten van spionnen, deserteurs en ontvluchte burgers, de zgn. "*glippers*", alle spraken van nijpend voedselgebrek en groeiende moedeloosheid binnen de muren leek een laatste en wellicht beslissende stormaanval uitvoerbaar.

Op 3 juli 1573, net toen onderhandelingen tussen beide partijen waren afgesprongen, begon opnieuw een hevig bombardement. Langs het gehele Noordfront werden bijna 1000 schoten afgevuurd. Opnieuw werden muren en bolwerken zwaar beschadigd. Een op een lichter gemonteerde stormbrug werd naar de muur gebracht, maar raakte tijdens een plotseling inzettende hagelstorm los en viel met tientallen soldaten in het water. Elders bij de Ravensteinse toren werden een paar vlotbruggen te water gelaten, maar de bezetting wist met gericht vuur de gereedstaande troepen met verlies terug te drijven. Hiermee eindigde een laatste flauwe poging om Haarlem alsnog stormenderhand te veroveren ...

Tijdens de laatste weken van het beleg hadden - zoals vermeld - de Hollandse steden telkens bij Oranje aangedrongen op een uiterste poging Haarlem te redden. De Prins weigerde eerst, daar hij maar al te goed wist dat in het open veld burgervendels, schutters en huurtroepen weinig kans hadden tegen Spaanse en Waalse infanterie. Maar de steeds sterkere aandrang deed Oranje zwichten. Hij vertrok de 7e juni van Delft naar Leiden om alles op alles te zetten. Uit alle prinsgezinde steden kwamen burgers als vrijwilligers naar Leiden en omstreken. Met Haarlem werden afspraken per postduif gemaakt voor een gezamenlijke actie. Helaas ... op 11 juni reeds wist Alva wat er stond te gebeuren. Een neergeschoten postduif bracht de Spanjaarden op de hoogte van plaats en tijd van de aanval, van de grootte der gewapende troepen en van de samenwerking met het Haarlemse garnizoen.

Onder bevel van de heer Van Batenburg rukten in de nacht van 9 op 10 juli 1573 Hollandse burgervendels met rond driehonderd proviandkarren en een scherm van ruiters voorop over Sassenheim en Noordwijkerhout naar Haarlem op. De eerste schans in de Haarlemmer Hout trof men verlaten aan. Maar de lange kolonne was reeds lang opgemerkt en verkend. Spaanse lansiers onder Mendoza aan de duinkant en honderden Spaanse haakbusschutters aan de andere kant lieten de tegenstander rustig naderen over het zgn. Manpad.

Tegen drie uur in de morgen van 10 juli passeerden in de duisternis de eerste ruiters de Spaanse hinderlaag. Plotseling brandden aan hun rechterkant honderden haakbussen los en in de algemene verwarring volgden aan da andere kant series Spaanse ruiteraanvallen. De paniek was algemeen. Honderden burgers en soldaten sneuvelden, werden gewond en ter plaatse door de wraakgierige Spanjaarden afgeslacht. Alle proviandkarren, alle vlaggen en stukken geschut werden buitgemaakt:

"Als nu de Batenburgsche ter plaetse quamen daer de vijanden in hun voordeel getrocken ende gescholen lagen so branden de Spaenschen op de onsen voords heftig los ende vielen tot hen onverwacht geweldig in. Hier over verschrickete de ruyterije door de ongelegenheyd vande boshagie dat hun midden in den weg stond ende vlugten dwars door het voetvolck die se uyt alle ordre bragten: ook beschadigden sy melkanderen onwetens niet weinig door de donkerheid des nachts ende den rook van het schieten ...".

(Ampzing, p. 220)

De heer Van Batenburg werd gedood, maar een jonge rechtsgeleerde die als vrijwilliger was meegegaan wist aan het bloedbad te ontsnappen. Hij heette Johan van Oldenbarnevelt.

Van enig ingrijpen van het Haarlemse garnizoen was niets gekomen. Elk uitzicht vanaf de muren werd ontnomen door de dichte rook van smeulende stapels nat stro, die de duisternis, waarin men ver verwijderd geschiet en geschreeuw hoorde, nog ondoordringbaarder maakte.

Alleen al uit Rotterdam kwamen 300 burgers om het leven, 76 uit Delft, 50 uit Gorkum en 40 uit Den Briel. Het waren grotendeels "*kleyne luiden*" die hun moed om Spaanse keurtroepen tegemoet te treden met hun leven moesten betalen. Er waren chirurgijns onder, bakkers, schoenmakers, kuipers en kleermakers.

De Spanjaarden maakten het de verdedigers van Haarlem duidelijk wat er was gebeurd door voor de wallen ostentatief de veroverde vaandels heen en weer te slepen. Nog diezelfde ochtend van de 10e juli bracht een postduif het schriftelijk bericht binnen van de nederlaag van Batenburg ...

Het einde van het beleg kwam in zicht. Reeds tweemaal hadden de Haarlemmers gepoogd tot een overeenkomst van overgave te komen. Dit was geweigerd; alleen op genade of ongenade kon de stad overgegeven worden. Alva had tevoren een harde beleidslijn vastgesteld. Behalve de Duitsers zou het hele garnizoen terechtgesteld worden daar een deel der in Haarlem dienende Walen, Engelsen en Bourgondiërs indertijd na de overgave van Bergen door Lodewijk van Nassau op erewoord vrije aftocht had gekregen. De burgerbevolking - op een beperkt aantal Calvinisten en burgemeesters na - zou echter gespaard worden, daar Alva rekende op verzoening met de Hollandse steden na Haarlems val.

De 17e juli trokken Spaanse vendels onder Romero, Bracamonte en Rodrigo de Toledo Haarlem binnen, waarme het beleg ten einde was.

Het taaie volhouden, de uitstekende bekwaamheid en snelle aanpassing der Spaanse en Waalse soldaten temidden van kou, regen en honger, ondanks de hoge verliezen aan gesneuvelden en zieken, gevoegd bij de schitterende militaire kwaliteiten der Spaanse officieren, hadden tenslotte de overhand gekregen. De inname van Haarlem was echter ook te danken aan Amsterdam dat met schepen en soldaten het IJ en de Haarlemmermeer had veroverd en de ravitaillering van de belegeraars had gevrijwaard van ernstige belemmering.

Alva en Mendoza hadden tijdens het beleg reeds de loftrumpet gestoken over de Haarlemse schutters en burgers. De slopende honger en de nederlagen op het Haarlemmermeer en aan het Manpad hadden garnizoen en bevolking uiteindelijk de moed doen verliezen toen zij gesteld werden tegenover een uitzichtloze situatie.

Systematisch werd na de bezetting het grootste deel van het garnizoen, waaronder Ripperda, Brederode en Steinbach, terechtgesteld. Militaire waardering was er genoeg in het Spaanse kamp, maar menselijke barmhartigheid was bij Alva niet te verwachten. Door zwaard, galgetouw en verdrinking stierven bijna 2500 mensen.

Eind juli ontvingen de Spaanse troepen hun deel van de van de Haarlemse burgerij afgedwongen 100.000 schilden gelds. Alva hoopte de soldaten daarmee enige tijd tevreden te houden. Diep echter waren de Spanjaarden onder de indruk van hun verliezen, de vreselijke winter, de honger, slapeloosheid en uitputtende dienst in stinkende en gescheurde kleren zonder een duit op zak.

De dag na het binnentrekken der Spanjaarden verscheen vanuit Amsterdam de hertog van Alva zelf in het Spaanse kamp:

"... om alles van buyten te besien, rijdende rondom de stad, sonder daer binnen te komen ende de katte (artillerieplateau) met de andere sterkten ende schanzen besichtigd hebbende vertrock so wederom na Amsterdam ... "

(Ampzing, p. 239)

Veel reden tot vreugde was er ook niet. Da hertog wist maar al te goed dat het Spaanse leger geestelijk en lichamelijk bijna gebroken was in het vreselijke drama dat het beleg van Haarlem was. Een drama dat nog tientallen jaren in de Spaanse en nog eeuwen in da Nederlandse herinnering zou blijven rondspoken ...

Het Beleg van Alkmaar

a. Opmars

Nog tijdens het beleg van Haarlem was een trompetter naar Alkmaar gestuurd om de stad op te eisen. Vergeefs.

Maar een paar dagen na de overgave van Haarlem verscheen van de kant van Heiloo een grote strijdmacht van vendels voetvolk en bendes ruitery onder de heer van Noircarmes. Op 16 juli werd Alkmaar voor de tweede maal opgeëist. Omstreeks diezelfde tijd echter waren er Geuzenvendels in Oudorp, Heiloo zelf en Egmond

aangekomen, die voor een deel afkomstig waren van de verlaten schansen rond Schellingwoude. Voor de Friesche Poort verschenen de prinsgezinde hoptroepen Hennebaert en Duivel, terwijl aan het nieuwe bolwerk voor de oude Kennemerpoort Jonker Kabeljau en Ruijghaver hun opwachting maakten. Alle vier eisten namens de Prins van Oranje toegang met hun vendels.

Burgemeester Van Teilingen in de raad en de stadstimmerman Van der Mey op straat wonnen het pleit. De grotendeels uit Hollanders en Westfriezen bestaande vendels werden binnengelaten. Daarop marcheerden de troepen onder Noircarmes de 18e juli terug naar Haarlem, waarbij een deel van Egmond werd platgebrand.

Terwijl Valdez vanuit Utrecht troepen naar Den Haag stuurde en don Fadrique het platteland rond Delft en Leiden liet afstropen om Willem van Oranje van het Noorden weg te houden vond in Utrecht een krijgsraad plaats tussen Alva, diens zoon don Fadrique, Noircarmes, Barlaymont en de beroemde Italiaanse aanvoerder Chiappini Vitelli. Daar werd besloten om tegelijkertijd zowel Enkhuizen als Vlissingen aan te vallen.

Chiappini Vitelli moest daartoe naar Antwerpen gaan, waar hij twee regimenten Duitsers en Walen zou samentrekken, versterkt met liefst 1500 Spanjaarden. Deze macht van wel 6000 man zou per schip rechtstreeks naar Walcheren zeilen en Vlissingen aanvallen.

De tweede actie, de aanval op Enkhuizen, zou beginnen met acties te land en te water onder Noircarmes en Bossu om de dijk van Waterland en Purmerend te bezetten. Vervolgens zou een deel van de troepen over land naar Enkhuizen oprukken. Een ander deel zou ingescheept worden op de vloot van Bossu en langs de Zuiderzee Enkhuizen afsluiten.

Op 27 juli 1573 verlieten don Fadrique en Noircarmes Utrecht om de bevelen van Alva te gaan uitvoeren. De beide havensteden waren de oudste bolwerken van prinsgezindheid en geuzendom. Zij vormden met hun schepen en onvervaard vissersbevolkingen sinds 1572 bedreigingen voor de aanvoerwegen der Spaanse troepen in Holland en Zeeland. Van Enkhuizen is reeds sprake geweest, Vlissingen komt in een later hoofdstuk opnieuw ter sprake. Uitschakeling van de beide steden zou inderdaad het einde van de opstand kunnen betekenen.

We zullen zien wat er van de verreikende plannen van Alva terecht kwam.

De 29e juli om twee uur in de morgen begon vrij onverwachts een deel van de Spaanse troepen rond Haarlem te muiten. Allang voelden zij zich hopeloos te kort gedaan in waardering en beloning. Vooral voelden zij zich diep beledigd door eindeloos herhaalde en zelden ingeloste beloften. Tesaamen met het vooruitzicht nog zo'n barre winter in Holland te moeten blijven waren al die grieven nu tot uitbarsting gekomen ... Niet alleen eisten de veteranen behoorlijk eten maar ze probeerden ook de stad als vuistpand te bezetten en officieren als gijzelaars te vangen.

Een tegen zijn wil gekozen muiteeraanvoerder, een zgn. "*electo*", wist later naar Amsterdam te ontkomen. Onder een andere "*electo*" werd Haarlem bezet maar daarbij wist Romero aan gevangenneming te ontkomen. Alva was diep geschokt en bood zichzelf als gijzelaar aan, wat geweigerd werd.

In een mannelijke, ontroerende brief smeekte de zo onbuigzame man Philips, de ruiters te schrijven en hun te bedanken voor alle trouwe diensten en de soldijen uit te betalen. Zonder dralen begaf hij zich naar Amsterdam om met de muiters te

onderhandelen. Daarna ging hij naar het kamp te Haarlem en maakte door een voorschot een tijdelijke schikking. Nogmaals wist hij in Amsterdam geld los te krijgen, vooral omdat men voor de muiters bevreesd werd.

Toen herkrepen de Spaanse veteranen uiteindelijk hun kalmte. Later werden de aanstokers in het zicht der troepen rond Alkmaar opgehangen, hetgeen zonder meer werd geaccepteerd.

Door de plannen van Alva was echter voorlopig een streep gehaald. Het lange oponthoud door de muitereien, wel een maand, maakte de Spaanse legerleiding bezorgd. De zomer liep ten einde en nog geen enkele stad was belegerd. Nog een winter in kampen op het platteland zou niet meer verdragen worden ...

Alva zag de snel gewijzigde situatie, die door zijn ingrijpen voorlopig opnieuw gered was, kalm onder ogen. In plaats van een aanslag op Enkhuizen zou een beleg rond Alkmaar worden geslagen. Mocht Alkmaar vallen, dan zou alsnog heel Waterland in Spaanse handen komen en de weg naar Westfriesland vrij zijn.

De 20e augustus begon vanuit Haarlem de opmars naar Alkmaar. Maar ook daar was de situatie in de afgelopen maand grondig gewijzigd. De stad had zich de maand respijt ten nutte gemaakt en de al eerder onder Sonoy begonnen bouw van versterkingen aan de Noordkant met kracht voortgezet. Grote voorraden tarwe en rogge, maar ook lood en buskruit waren ingeslagen. Van een aantal afgenomen klokken waren kartouwen gegoten terwijl de zgn. "*Tonneschans*" aan de Schermer van een garnizoen werd voorzien.

Doordat een groot aantal plattelanders inmiddels naar Alkmaar en naar het nog veiliger Westfriesland was gevlucht, stond een deel der dorpen in het Noorderkwartier leeg, hetgeen legering en plundering aanlokte. De hele streek rond Alkmaar zou maanden later één desolate ruïne worden, vermeerderd door inundatie en brandstichting.

Met man en macht begonnen de Alkmaarse burgers de 18e augustus een schans in halve maan-vorm bij de Friesche Poort te bouwen. Reeds drie dagen later, in de vroege morgen van 21 augustus 1573 werd de voorhoede der oprukkende Spaanse troepen verkend, komende uit de richting van Nieuwpoort en gaande naar Oudorp. Deze namen van daaruit de zgn. Runhuizen.

Twee dagen later werd de Tonneschans vanuit de Galgedijk door een paar kanonnen onder vuur genomen. De bezetting trok zich daarop ontijdig op de stad terug. Alkmaar had op dat moment een garnizoen van slechts vijf vendels Duitsers, d.w.z. 800 man, en ruim 1300 burgerschutters. De stad met ± 8.000 inwoners was nu volledig omsingeld (23 augustus '73).

Don Fadrique vestigde zijn hoofdkwartier in Oudorp. Bij hem bevonden zich beroemde officieren zoals Noircarnes, Romero, don Gonsalvez de Bracamonte en de uitnemende artilleriemeester De la Motte. Rond Oudorp waren 42 vendels Spaanse veteranen gelegerd en 8 vendels Spaanse infanteristen, die tijdens de slag bij Lepanto op de schepen hadden dienst gedaan en tijdens het beleg van Haarlem door Requesens naar de Nederlanden waren gezonden. Dáár hadden ze niets meer kunnen doen, maar hier rond Alkmaar vormden ze naast de roemruchte terçio's van Alva de nieuwe regimenten San Felipe en San Iago.

Bij Huiswaard was Ferdinand de Toledo gelegerd met eveneens 8 vendels Lepanto-veteranen. Verderop bij St. Pancras lag de veldoverste Polwyler met 6 vendels Duitsers en 8 vendels Walen. Baron de Liques lag te Koedijk met 12 bendes Waalse ruiters en 8 vendels Bourgondiërs, terwijl er 10 vendels Walen in Bergen lagen. Tenslotte waren in Nieuwpoort 7 vendels Spaanse recruten (=besoques) en 15 vendels Duitsers onder Eberstein gelegerd. In totaal lagen er omstreeks tienduizend man belegeringstroepen wijd en zijd rond Alkmaar verspreid. Naar het Oosten toe stonden Spaanse voorposten tot Oterleek, Hensbroek, Obdam, Ursem en Spierdijk.

Van hun kant wierpen de Westfrieze steden schansen op bij de sluizen van Broek op Langendijk, Schoorldam en Krabbendam, maar bleven defensief naar het Westen. Sonoy bevond zich als gouverneur van Oranje te Hoorn, welke stad hij door een coupure in de Huygendijk bij Rustenburg vanuit de landzijde veilig had gesteld. Zijn verdere plannen tot inundaties en in noodgeval het inlaten van zeewater stuitte op heftig verzet in de Staten van Westfriesland waar men bang was voor totale ondergang van de veehouderij door verzilt land.

Van en naar de wallen werd druk geschreeuwd door Duitsers, Walen en Nederlanders. Uitdagingen, bedreigingen, scheldwoorden en aanzettingen tot overlopen werden trouwens tijdens het hele beleg uitgewisseld. De stad zelf was door de nieuwe bolwerken in het Noordwesten, Noorden en Noordoosten sterk; de zwakke plekken vormden de Middeleeuwse muren en torens in het Zuiden en Zuidoosten tegenover Noircarnes. De grachten waren echter goed gevuld door stijging van het grondwater door regen en de deels geïnundeerde Geestmerpolder.

Vanuit Haarlem en Beverwijk verliep de Spaanse artillerieopmars bijzonder langzaam. Voor dit soort werk werden in die tijd zelden soldaten gebruikt, zodat men was aangewezen op particuliere schippers. Die eisten altijd eerst betaling en juist daarin was don Fadrique verre van vlot, kon dat ook niet zijn daar de krijgskas door de recente betalingen aan muitende troepen leeg was.

Alva was bijzonder gebelgd over al dat oponthoud. De zomer verstreek en een nieuwe overwintering voor een Hollandse stad was vrijwel onmogelijk. Ook zijn genadeverlening aan de Haarlemse burgerij was helemaal niet gevolgd door terugkeer onder zijn gezag van opstandige steden. Evenmin hadden omkoperijen en intriges van binnenuit tegenover bijvoorbeeld Delft en Rotterdam enig succes.

Vanuit Amsterdam, waar hij moeizaam bezig was met Bossu een vloot uit te rusten, beloofde hij daarom bloedige wraak aan Alkmaar in een brief aan zijn zoon:

"Als Alkmaar is veroverd, ben ik besloten om geen enkel schepsel in leven te laten en allen over de kling te jagen omdat niemand lering uit het voorbeeld van de Haartemmers heeft getrokken, waar ik aan alle burgers genade heb geschonken . . . misschien komen de andere steden met een voorbeeld van wreedheid tot inkeer . . . "

(Gachard II, p. 402 nt.1)

b. Bestorming

De 29e augustus begonnen de Spanjaarden bij de Meelmalen een bresbatterij op te werpen, daarna dichter naar de stad bij de Roode Toren (Rootoren) en Friesche Toren. De emplacements waren respectievelijk voor 2, voor 9 en voor 7 stukken, terwijl er aan de Galgedijk ook nog 2 stukken stonden.

De Alkmaarders werden door deze voorbereidingen zeer verontrust. Daarom vertrok in de late avond van 3 september de eerder genoemde stadstimmerman Van der Mey met een dringende brief om hulp aan Sonoy, die op dat ogenblik op het kasteel te Schagen vertoefde. Het werd een tocht vol hindernissen. Eerst moest hij door de Spaanse linies, waarbij hij een gehele nacht gedekt in het gras moest liggen om daarna voor zijn leven te lopen, teneinde zijn lastbrief aan Sonoy te geven.

De gouverneur las de brief en zond daarop Van der Mey dadelijk door naar Hoorn om eveneens hulp te vragen aan de Staten van Westfriesland. Over te stellen inundaties kwam het tot scherpe woordenwisselingen met Statenleden die zich daartegen verklaarden. Niettemin, de Prins van Oranje gaf zijn toestemming waarop de Staten volgden. Met deze berichten kwam de onversaagde timmerman weer binnen Alkmaar.

Een nieuwe ontwikkeling deed zich voor in de nacht van 15 op 16 september 1573. Bij een uitval vanuit het nieuwe zgn. "*Groene Bolwerk*" werd door Alkmaarse schutters een gewonde Spaanse soldaat, genaamd Juan Jeronimo, meegenomen die - wellicht na marteling - een compleet aanvalsplan van don Fadrique prijs gaf. Volgens dit plan zouden bresbatterijen de muren in puin schieten, waarna van liefst vier kanten een aanval op de stad zou worden gedaan. Zwaartepunten waren dan de Rootoren en de Friesche poort. Stormbruggen waren al gereed gemaakt. Eveneens was een aanval per schip op de door de Geuzen bezette Zoutketen beraamd.

De volgende dag nam men vanaf de muur waar, dat de batterijen tegenover de Friesche Poort en de Rootoren inderdaad bezet waren met resp. negen en zeven stukken. In totaal waren er nu twintig kanonnen aan de Zuid- en Zuidoostelijke kant opgesteld. Ook stormbruggen en infanterie werden waargenomen. Het beleg naderde een climax.

In de vroege morgen van 18 september om drie uur

"stond de Vyand al in slagorden en begon op 't yselykste te donderen, brakende uit 20 stukken zwaar Kanon gestadig vuur en vlam, op de benauwde stad . . ."

(Boomkamp/Eikelenburg, p. 263)

Al die kanonnen waren 40-ponders. Zonder ophouden werd er geladen, aangezet, gevuurd, gewist, afgekoeld en weer opnieuw geladen. Tot zelfs 6 schoten per uur per stuk werden afgevuurd en onder het onafgebroken gebeuk der kanonskogels werden langzaam-aan de Rootoren en de Friesche Poort in front in puin geschoten. Twee bressen in de wallen werden steeds duidelijker zichtbaar. In de middag klom de kapitein Blasco Nuvies de Carvyal over een onklaar geschoten ophaalbrug omhoog en rapporteerde dat het artillerievuur succes had gehad. Daarop werd door de Spaanse vendels geloot wie de eer van de voortocht zou hebben, altijd een netelige prestigekwestie bij de Spanjaarden.

Omstreeks half vier in de middag traden de stormtroepen aan. Links rukten veteranen op van het "*terçio viego*" onder Romero naar de Rootoren, voorzien van een stormbrug. Rechts marcheerden de jonge terçios San Felipe en San Iago onder Noircarmes, bij wie zich ook don Fadrique bevond.

Al dadelijk traden vertragingen op. De stormbrug van Romero bleef in het drassige land steken, zodat zijn stormkolonnes moesten halthouden en het mikpunt werden van tientallen haakbusschutters op de wallen onder Coenraad van Steenwijk. Deze werden

zelf weer in de rug beschoten door twee Spaanse stukken bij het Runhuis die daartoe echter over de Zoutketen heen moesten schieten en derhalve weinig schade aanrichtten.

Ongeduldig en razend door de geleden verliezen zwommen sommige Spanjaarden toen in een ware kogelregen over de gracht en vochten urenlang in de bressen. Eindelijk werden inderhaast gefabriceerde lichtere stormbruggen aangevoerd en het water ingerold. Terwijl voortdurend pioniers en soldaten getroffen werden leidde don Francisco de Bobadilla tot zijn borst in het water staande de brugslag, waarbij hij achtereenvolgens door vijf kogels werd getroffen voordat hij neerviel.

Toen omstreeks 5 uur in de middag de bruggen eindelijk goed lagen ontstond er door de geringe breedte der loopvlakken een geweldig gedrang waarbij opnieuw verliezen werden geleden. Midden op de bruggen stonden de officieren hun manschappen aan te moedigen, vervolgens te bedreigen en in wanhoop zelfs te slaan, iets wat anders in de terçio's niet werd gedaan. Maar ... de veteranen kwamen niet, ze liepen terug en weigerden de stormloop.

Rechts bereikten de jonge Lepanto-veteranen in looppas de deels in de grachten gevallen muren. Hier echter wreekte zich het verzuim om stormladders mee te nemen. Er ontstond een geweldig gedrang en een opstuwing van soldaten onder aan de muren. Van boven af vielen kogels, stenen, ongebluste kalk, pekkransen en gloeiende kolen in de stormkolonnes die vreselijk leden. Toch klommen met bovenmenselijke moed tientallen Spanjaarden, voorafgegaan door de kapitein De Carvyal, over elkaars schouders naar boven, temidden van schreeuwende en kermende gewonden. In woedende gevechten met spiesen, messen, degens en dolken plantten zij onder gillend "*Victoria*"-geroep achtereenvolgens drie vendelvlaggen op de muren. Vastberaden tegenaanvallen van soldaten en schutters onder Dirk Duivel en onder de ogen van Kabeljau, die geen moment van de muur week, dreven echter telkens weer de Spanjaarden van de muur.

Tegen zeven uur 's avonds trokken de Spanjaarden zich terug. Ze lieten stapels doden achter en sleepten en droegen massa's gewonden mee terug. In totaal verloren de drie terçio's wel 700 doden en gewonden. De twee voor de Ro toren liggende stormbruggen werden diezelfde nacht en de volgende avond door de Alkmaarders verbrand.

Na een onrustig verlopen 19e september begon op zondag 20 september om negen uur 's morgens opnieuw een zware artilleriebeschieting. Nadat bijna 800 kogels door de bresbatterijen waren verschoten rukten omstreeks drie uur in de middag Spaanse stormtroepen vanuit Oudorp naar de Ro toren op. Een nieuwe stormbrug, ingenieus gemaakt van wijnpijpen als rollers en biervaten als drijvers, werd meegevoerd. Bij de tewaterlating ontstonden verliezen doordat het rookscherm van aangestoken nat stro door draaiende wind werd weggeblazen, waardoor plotseling soldaten en stormbrug zichtbaar werden. Tot overmaat van ramp werd door een kartouwschot vanaf de muren het voorstuk van de brug, dat vallen kon, onklaar geschoten. Deze reikte toen niet meer tot de wallen. Wat de Spaanse officieren ook probeerden met aanmoedigingen, scheldwoorden, vloeken en slaan, het hielp niets. De soldaten weigerden eenvoudig om op de brug en onderaan de muren opnieuw schietschijf te zijn. Dadelijk sloeg deze weigering over op andere Spaanse troepen die bij de Meelmolen werden geconcentreerd voor een hernieuwde aanval op de Friesche Poort. Ook zij wilden niet meer verder gaan zodat don Fadrique de aanval moest afgelasten.

De stormbrug zelf, de oorzaak van de mislukking, bleef verlaten liggen en werd kort daarna in triomf de stad binnengehaald. Tot in de 18e eeuw was deze brug te zien in de stadsmagazijnen.

Diep teleurgesteld schreef Alva de 22e september vanuit Amsterdam aan koning Philips over de weigering der soldaten. Hij kondigde verder aan dat als Alkmaar niet binnen twee of drie dagen zou zijn genomen hij de troepen zou terugtrekken.

Opnieuw waren de Spaanse verliezen zwaar geweest. Maar een aanzienlijk deel der gewonden herstelde betrekkelijk snel en wel door het gebrek aan buskruit bij de Alkmaarders. Mendoza als ervaren soldaat legt dit als volgt uit:

"... omdat de haakbussen niet al te zwaar waren geladen, daar de belegerden weinig kruit en kogels hadden en tijdens de aanval snel schoten, wat de haakbussen warm deed lopen, hetgeen de reden was dat de kogelwonden niet zo erg gevaarlijk waren..."
(Mendoza, p. 237 v.)

c. *Opbreking*

Daags na de mislukte tweede stormloop hield don Fadrique een krijgsraad. Besloten werd om terug te gaan naar Haarlem. Niet alleen waren de soldaten onhandelbaar geworden, maar een terugtocht op een later tijdstip zou door de regen en het water, dat door de reeds gestelde dijkcoupures vloeide, wel eens heel moeilijk kunnen worden ...

Geruchten over het opbreken van het beleg drongen via overlopers al dadelijk door tot achter de wallen. Ook buiten de Spaanse linies kreeg men daar al vroeg weet van. Om dit Spaanse voornemen te bespoedigen was door de Westfriezen al eerder de sluis bij Krabbendam geopend. Toen hadden echter de boeren uit Geestmerambacht die weer gesloten.

Daarop had Sonoy de sluis opnieuw laten openzetten en er een wacht bijgeplaatst. Daarna waren ook de sluizen bij Aartswoud en Noord-Scharwoude geopend en in de Oosterdijk achter Langendijk werd een coupure gemaakt. Een deel van het Geestmerambacht werd nu geïndeerd en ten Noorden van Alkmaar werd het land steeds drassiger, totdat tegen het einde van het beleg alleen de dijkkruiden nog boven de watervlakte uitstaken.

Het werd de hoogste tijd voor het Spaanse leger. Al op 24 september begon men de kanonnen stuk voor stuk op lichtschepen af te voeren via Huiswaard naar Bergen. Eerst werden de bresbatterijen voor de Ro toren en de Friesche Poort afgebroken, daarna die bij de Meelmolen. Soldaten en dwangarbeiders uit Haarlem repten zich wat ze konden. Romero, evenals zij door het water plussend, wist met onbegrijpelijke energie dag en nacht doorwerkend het ene stuk na het andere weg te krijgen. Een springvloed op 26 september en daarna noodweer op 2 oktober legden het werk telkens stil, maar uiteindelijk werd het karwei dan toch geklaard.

Tussen 6 en 7 oktober begonnen de belegeraars zich uit de linies terug te trekken. Een paar dagen tevoren hadden ze de dorpen Koedijk en Schoorl platgebrand. Op 7 oktober werden door uitvallende Alkmaarse schutters lege kampementen en ingetrokken wachtposten aangetroffen. De laatste Spaanse troepen vertrokken op 8

oktober via Oudorp en Sint Pancras naar Huiswaarde en Bergen. Ze verzamelden zich bij Egmond en Beverwijk, maar tot zover durfden de Alkmaarse schutters hen niet te vervolgen. Wel brandden ze op hun beurt Oudorp en Huiswaarde plat.

Geruchten dat de zich verzamelende Spaanse troepen opnieuw Alkmaar zouden belegeren, deed Sonoy het wrede bevel geven om Egmond-Binnen, Den Hoef, Bergen en Oterleek in de as te leggen. De beroemde abdij was toen al een ruïne, alleen de torens stonden er nog als richtbakens voor zeeschepen.

Zo eindigde het beleg van Alkmaar. Willem van Oranje schreef opgelucht vanuit Delft aan zijn broers op 16 oktober 1573:

"De vijand zoals Ulieden weet heeft zeven Weken voor Alkmaar gelegen en een sterke grote stormaanval gedaan, waarin hij veel van de beste en vooral oude Spaanse soldaten en (andere) militairen heeft verloren en ten laatste het beleg heeft opgebroken en bij dat beleg tot op 2000 personen verloren . . . "
(Blok, p. 930 v.)

Rond en op de Zuiderzee

a. Noorderkwartier en Waterland

Onder de zich - na het opbreken van het beleg van Alkmaar - verzamelende troepen van don Fadrique bij Egmond en Beverwijk was de stemming bijster slecht geworden. Niet zozeer het mislukte beleg als wel de honger en het opnieuw maandenlang uitblijven van soldij waren oorzaak van nieuwe muiterijen. Alva zelf verklaarde de slechte tucht en de beginnende oproerige stemming uit het feit dat de Spaanse soldaat als hij al een maand soldij ontving, hij hiervan slechts 15 dagen kon leven door de duurte der levensmiddelen in het kaalgeplukte Noorderkwartier. Schoenen, kruit en vuurstenen kon hij in het geheel niet aanschaffen.

Duitse vendels weigerden op 23 oktober de toegewezen kwartieren te betrekken terwijl de toon der Spanjaarden steeds onbeschofter ging worden. Het kostte don Fadrique en zijn hoofdofficieren de grootste moeite om de hongerige troepen in de kwartieren te houden. Het terçio van Vlaanderen wilde niet de verwoeste abdij van Egmond binnengaan. Daags daarna nam het terçio van Napels eenzelfde houding bij Beverwijk aan. Ter zelfder tijd trokken 8 vendels Duitsers en Walen van het regiment Bossu het kamp uit. Een massademonstratie in Amsterdam van wel 2000 matrozen van Bossu's vloot, die ook in maanden geen gage hadden ontvangen, eindigde met het binnengaan van Alva's werkvertrek, waar woordvoerders der demonstranten op de meest grove toon tenminste twee maanden gage eisten. Alva had in al de jaren dat hij militair was zoiets nog niet ondervonden en was er zeer door geschokt.

De grijze officier wist echter opnieuw zijn leger te redden. Door lenen en schrapen in Amsterdam kreeg hij voldoende geld bij elkaar om zijn troepen in elk geval wat rustiger te houden: Daarna ontsloeg hij vrijwel alle Walen en Bourgondiërs. De beschikbare troepen werden nu opnieuw gegroepeerd.

Op het Kasteel van Egmond, in Heiloo, Beverwijk en Nieuwendam liet Alva 16 vendels Spanjaarden en Duitsers en enige bendes ruiters achter. De terçio's van Lombardije, San Felipe en San Iago tesamen met 13 vendels Duitsers en een drietal cornetten ruitery gingen onder don Fadrique naar Utrecht, als gevolg van berichten over de toerusting van Lodewijk van Nassau in het Zuidoosten.

Romero zou het terçio van Napels via Haarlem naar Den Haag brengen. Vooral dit regiment had veel te lijden gehad tijdens veertien maanden onafgebroken dienst voor Haarlem en Alkmaar en was hard aan een herstelperiode toe.

Het terçio van Sicilië werd naar Vlaanderen gezonden om daar Waalse troepen te vervangen die naar de vloot in Antwerpen moesten worden overgebracht.

De weer in toom gekregen vendels van het regiment Bossu bewaakten nu behalve de dijken van Waterland ook Naarden, Weesp, Muiden en alle andere toegangen tot het IJ. Gelderland en Overijssel waren rustig door de garnizoenen onder Hierges (Gilles de Barlaymont), terwijl het sterke garnizoen van Leeuwarden onder Robles en koningsgezinde schepen de kust van Friesland en de aanvoer vanuit Kampen naar Amsterdam controleerden ...

Ondanks een vrijwel uitzichtloos geworden oorlog en barre omstandigheden had Alva de Spaanse posities geconsolideerd. Evenwel waren nog tijdens het beleg van Alkmaar belangrijke beslissingen op en bij de Zuiderzee gevallen en ging in de laatste maanden van 1573 het initiatief in Holland opnieuw in Spaanse handen over. We zullen beide gebieden nader bezien.

Na bericht van de insluiting van Alkmaar op 23 augustus 1573 was Diederik Sonoy direct naar Hoorn gegaan, had daar haastig een stel gewapende schutters verzameld en was vervolgens naar de Huygendijk opgerukt. Tussen Schermer en Waard, even buiten Rustenburg, werd een coupure gemaakt, waarbij een schans werd gebouwd. Op de Schermer werden daardoor twee galeien gebracht om de Spaanse troepen het oversteken te beletten. Zoals eerder vermeld werden ook schansen aangelegd bij de sluizen van Langendijk, Broek, Schoorldam en Krabbendam en bezet door soldaten en huislieden (schutters op het platteland). Daardoor werd niet alleen Westfriesland aan de kwetsbare Westzijde afdoende beveiligd, maar tevens kon Alkmaar door inundaties tijdens het beleg afdoende gesteund worden.

Onverwacht echter deden op 25 augustus een aantal vendels onder de Spaanse kapitein Corquera en Antonis van Tambergen, een luitenant van Bossu, een inval in Waterland. Vergeefs probeerden Hoornse burgers onder Sonoy hen tegen te houden. De gehele linie tussen Saanredam en Nieuwendam viel in korte tijd in Spaanse handen. Daardoor kwamen de verdedigers van de schansen bij Schellingwoude als het ware in de lucht te hangen. Ravitaillering was alleen nog over de Zuiderzee mogelijk.

Bossu was over deze overwinning, behaald in een vrij sombere tijd, zeer verheugd. Alle soldaten, zowel Spanjaarden als Amsterdamse schutters, hadden in korte tijd een meer dan plaatselijk succes behaald. Weldra zou echter blijken, dat dit succes van tijdelijke aard zou zijn.

b. *Slag op de Zuiderzee*

Vanuit Amsterdam zag Alva duidelijk in dat hij door de geheel gewijzigde situatie in het Noorderkwartier Westfriesland niet meer over land zou kunnen bereiken. Daarom werd in Amsterdam een vloot uitgerust van dertig oorlogsschepen, waarvan de helft uit zogenaamde razeilers bestond. Razeilers waren met kanons en soldaten versterkte koopvaarders met twee of drie masten en dwarsscheepse zeilen, die 100 à 200 ton maten. Dan waren er nog zes jachten, lichte snelle zeilers die voor de oorlogsvoering ter zee waren gebouwd. Het grootste schip was de "*Inquisitie*" van admiraal Bossu met twee dekken, 32 kanons en een bemanning van 180 koppen. Bovendien waren nog

twee vendels Spaanse haakbusschutters onder de kapiteins Alonso de Corquera en Ferdinando Lopez ingescheept. Daarna kwam "*De Heilige Geest*" van vice-admiraal Van Boshuizen met een bemanning van 113 koppen. Op de overige schepen waren een tiental vendels Spanjaarden, Duitsers en Walen ingescheept onder Francisco Verdugo.

De 12e september 1573 scheepte Bossu zich te Amsterdam in en vertrok nog diezelfde dag. Alva zelf en een aantal geestelijken deden de vloot op de "*Schreyershoek*" uitgeleide met vele zegeningen en het slaan van kruisen.

Daags daarna voer de vloot bij hoog water en gunstige noordwesten wind over de door de Westfriezen neergelaten zinkschepen in het IJ. Vervolgens werd voor de schans van Schellingwoude geankerd. De in het IJ aanwezige schepen uit Hoorn en Enkhuizen voeren, een gevecht vermijdend, naar Pampus om meer manoeuvreerruimte te verkrijgen.

De Amsterdamse schepen maakten daarvan gebruik en langs de schans van Schellingwoude zeilend gaven zij deze enige malen de volle laag. Gelande soldaten, gesteund door vanuit Waterland opererende vendels, bestormden daarop de schans. Hopman Broekhuysen bleef zich echter dapper verweren en op een gunstig ogenblik wist hij met zijn burgersoldaten (Westfriese huislieden) te ontkomen naar Monnikendam en Edam. Van een achtervolging kwam niets want de Amsterdamse vloot stroomde leeg. Iedere opvarende, of hij nu matroos of soldaat was, wachtte al maanden op gage of soldij en wilde iets hebben van de achtergelaten goederen in de schans van Schellingwoude. De Westfriese steden verloren opnieuw een aantal metalen stukken en grote hoeveelheden verduurzaamde levensmiddelen, zoals beschuit en gedroogde vis.

Aanvankelijk heerste in Hoorn en Enkhuizen grote verslagenheid, maar toen er geen Amsterdamse schepen kwamen opdagen en de eigen vloot behouden bleek te zijn, ging men in ijltempo werken aan de versterking van de vloot bij Pampus. Weldra groeide deze aan tot 24 schepen. De helft van het Hoornse garnizoen - een vendel Hollandse soldaten onder Ruychhaver - werd daarop ingescheept. De vloot der Westfriezen bleef echter kampen met tekorten aan geschut en kruut.

Bossu daarentegen bleef zijn tijd verdoen met de bezichtiging der veroverde sterkten in Waterland. Hij vroeg daarna via Verdugo advies aan Alva en begaf zich tenslotte weer naar Amsterdam om met de hertog zelf te beraadslagen over de legering van troepen in die sterkten. Pas op 3 oktober scheepte Bossu zich opnieuw in. In die tussentijd waren de Westfriezen bij hoogtij over Pampus naar het Oosteinde van het eiland Marken gevaren. Tot geruststelling van de Hoornse burgers kon men vanuit de stad de eigen schepen daar bij helder weer zien liggen.

In de late morgen van 5 oktober kwam ook Bossu met zijn zwaardere schepen over Pampus en omstreeks drie uur 's middags begonnen de eerste kanonnades die tot in de avond duurden. De volgende dag werden de beschietingen voortgezet. De Westfriese bemanningen waren er voortdurend op uit om de tegenstanders te enteren, deels om prijsgeld te verdienen, deels omdat ze te weinig kogels en kruut hadden.

Amsterdammers en Spanjaarden trachtten dit te beletten door heftig kanonneren en schieten met haakbussen en kartouwen.

De geuzenadmiraal Cornelis Dirkszoon uit Monnikendam trachtte naar oude trant telkens langs zij de "*Inquisitie*" van Bossu te komen, maar door hevig kanonneren en

uitwijken van de stadhouder moest Dirkszoon telkens weer van koers veranderen. Kapitein Jacob Til uit Enkhuizen wist echter een Amsterdammer te enteren en nam na een kort gevecht acht opvarenden gevangen die een losprijs waard waren. De rest van de gevangengenomen bemanning werd zonder mededogen gedood of levend overboord gezet.

Al vurend en manoeuvrerend dreven beide vloten die goed bij elkaar bleven met zuidelijke wind in de richting van Hoorn. Daar bleven de vloten vijf dagen lang op het Hop tegenover elkaar liggen, bewegingloos door ongunstige wind uit het Zuiden. Daarna draaide deze naar het zuidoosten en tegen de wind oplaverend kwamen de Westfriezen met Cornelis Dirksz. aan het hoofd weer op de Amsterdamse vloot af ...

Tegen 12 uur zondagmorgen de 11e oktober 1573 zag men van de wallekant dat op de schepen de rode dekkleden, dienend als kogelvangers, werden ontrold, de luiken der geschutspoorten werden opengezet en soldaten en matrozen het want ingingen om de marsen te bezetten. De zogenaamde boevennetten tegen overspringende enterploegen werden gespannen en musketiers stelden zich bij de verschansingen op. Tenslotte gingen de bloedvlaggen met de uit een wolk komende arm met geheven zwaard omhoog en koos elk schip zich opnieuw een tegenstander. Bossu, in volle wapenrusting met rode helmpluimen en een slagzwaard in de hand, stelde zich op het achterkasteel van de *"Inquisitie"* op, terwijl trommen, pijpen en trompetten zich lieten horen en van beide kanten Friese, Amsterdamse en Spaanse oorlogskreten opstegen. Kanons werden uitgerold en lonten werden overal aangestoken.

Het admiraalsschip der Westfriezen hield aan op Bossu die nu het duel accepteerde. Volgens Van Meteren deed de stadhouder dit uit persoonlijke vrees:

"Nu scheen dat den Grave den aenslagh aennam meer uyt dwangh van hooghmoet dan uyt hope de Enchuysers te overcomen om van den Hertogh ende Spaengiaerden voor geen en blooden Nederlander gescholden te wesen also die alle by haer geacht waren ..."

(Van Meteren, fol. 944 d)

Toen het grote en goed bewapende schip van Bossu vlakbij kwam kreeg de stuurman van Cornelis Dirksz. angst en hield af. Maar een Hoornse raadsvertegenwoordiger duwde hem meteen opzij, greep het roer en hield opnieuw recht op Bossu aan. Admiraal Dirksz. had hogere dekken, hogere verschansingen en een extra dekking van opgestapelde netten. Dreggen vlogen uit. De schepen kwamen dicht aan elkaar te zitten. Tientallen Westfriezen sprongen direct over. Hevige gevechten raasden onmiddellijk over de dekken. Een Enkhuizer schip klampte zich aan de andere kant eveneens aan Bossu vast en onder hevig schieten en geschreeuw raakte deze kluwen bij Wijdenes aan de grond. Toen had Jan Haring uit Hoorn al de admiraalsvlag van Bossu omlaag gehaald, maar bij het afdalen stortte hij getroffen door een Spaans musketschot uit de mast.

Hoe verbeterden de gemoederen waren toonde de entering van het schip van Willem Vest, een uitgeweken Enkhuizenaar die nu met Bossu meevocht. Zijn schip werd na een vreselijk gevecht genomen. Vest zelf sneuvelde en dadelijk nadat gevangenen en kanonnen van boord waren gehaald zonk het zwaarbeschadigde schip. De Enkhuizer burger Huig Broerszoon had echter nog kans gezien om de oren en neus van de dode

Vest af te snijden. Later na thuiskomst smaakte Huig het barbaarse genot de lichaamsdelen van zijn aartsvijand Vest aan de Ketenpoort van Enkhuizen te spijkeren.

Ten laatste begonnen de Amsterdammers voor het opdringend geweld der Westfriezen te wijken, waarbij de gestrande Bossu in de steek werd gelaten. Zelfs vice-admiraal Boshuizen maakte zich uit de voeten. De Amsterdamse koningsvloot vluchtte uiteindelijk in paniek terug, waarbij zelfs kanons over boord werden gezet teneinde over Pampus te komen. Bossu zette alleen de strijd voort:

*"... Als ick dreef aen den gronde, Elck een
voer heen weg syner vaerd.
Men liet my daer beancxt, beswaert
Bedroeft ter selver stonden."*

(Valerius Gedenckclanck, p.30)

Telkens weer braakten zijn kanons vuur en vlam en temidden van een steeds dikker wordende wolk van kruitdamp bleven de Spaanse haakbusschutters en musketiers boven- en tussendecks doorvuren. Menige roekeloze Westfries werd vanuit de openstaande geschutspoorten door deze ervaren soldaten neergeschoten. Bossu zelf stond bij de mast en moedigde zijn matrozen en soldaten onafgebroken aan, terwijl kogels her en der vlogen en vanuit de marsen der langs zij liggende schepen telkens vuurpotten en ongebluste kalk omlaag werden geworpen.

Ook 's nachts werd er doorgevochten. Vanuit Hoorn zelf onderhielden waterschepen een pendeldienst voor het vervoer van versterkingen en van gekwetsten.

In de morgen van 12 oktober wilde Bossu onderhandelen zonder condities. Maar toen dreigden de overgebleven Spanjaarden te vechten tot de laatste man en het schip te zullen opblazen. Ze wisten maar al te goed wat hun lot zou zijn na overgave zonder condities. Daarop volgde na korte discussies overgave van schip en bemanning op basis van rantsoenering, d.w.z. uitwisseling tegen beschikbare gevangenen der tegenpartij.

Nog diezelfde dag werden Bossu, een aantal Nederlandse edellieden en een paar honderd Duitse, Waalse en Spaanse soldaten Hoorn binnengebracht. Pas een jaar later zouden de meesten, onder wie Bossu zelf, hun vrijheid herkrijgen.

Het opgebroken beleg van Alkmaar op 8 oktober en Bossu's nederlaag in het Hoornse Hop op 12 oktober 1573 betekende dat Westfriesland en het grootste deel van Waterland gevrijwaard waren van verdere Spaanse ondernemingen. Zowel Haarlem als in mindere mate Amsterdam werden geblokkeerd, vooral nadat Valdez begin oktober '74 het beleg van Leiden had moeten opbreken. Maar pas in 1578 zouden Haarlem en Amsterdam overgaan. Hun rol als verbindingslinie daar waar Holland het smalst is, was echter uitgespeeld.

De beslissing op de Zuiderzee gevallen zou nog verdere gevolgen kunnen hebben, want zowel Hoorn, Enkhuizen als Alkmaar wilden nu een aanslag op Harlingen beproeven door zinkschepen te plaatsen en de in de haven liggende Spaanse schepen te verbranden. Daardoor zou de vloot van stadhouder Robles uitgeschakeld worden en de Zuiderzee geheel vrij zijn van Spaanse schepen. Het Westfriesche bootsvolk weigerde evenwel om uit te zeilen, want ook dáár was een achterstand in de gagebetalingen en wel van een half jaar ...

In het hart van Holland had de situatie echter weer een nieuwe wending genomen. De ontwikkeling daarvan zullen wij hierna kort nagaan.

Het hart van Holland

In de zomer van 1573 - nog tijdens het beleg van Haarlem - lagen de troepen van Willem van Oranje in het hart van Holland zodanig verspreid dat zowel naar het Zuiden, het Oosten als het Noorden front kon worden gemaakt. Kolonel Morgan met Engelse en ook een aantal Franse vendels lag in de dorpen tussen Delft en Rotterdam. Deze konden dadelijk oprukken naar Delft, Rotterdam, Delfshaven en Maassluis. In Leiden lagen Franse, Schotse en ook enige Hollandse schuttersvendels. In Delft bovendien Engelsen evenals in Rotterdam en Delfshaven. Een groot aantal gewapende huislieden en burgers lag in Maassluis, dat evenals Delfshaven en Overschie een versterkte plaats was aan de Oude Maas.

Rond Den Haag was men sedert februari 1573 druk bezig met het aanleggen van grachten en wallen. Willem van Oranje had na de val van Haarlem alle prinsgezinde steden in Holland bezocht en opdracht gegeven verschillende garnizoenen en plaatsen te versterken.

Hierin kwam echter verandering. In juli 1573 hadden - zoals al vermeld - Waalse soldaten van het garnizoen te Utrecht de plaatsen Ouderkerk, Nieuwersluis, Montfoort en Breukelen bezet toen de Westfriezen zich hieruit na de val van Haarlem hadden teruggetrokken.

Daarna had Alva aan Valdez te Utrecht bevel gegeven om - tegelijk met het oprukken van de Spaanse troepen van Haarlem naar Alkmaar - troepen in Holland te brengen. Met een regiment Walen en vijf escadrons ruiters rukte Valdez op. De bedoeling was die troepen te legeren in de rijke dorpen tussen Leiden, Delft en de zee kust tot aan de Oude Maas en Den Briel.

Op het bericht van Valdez' nadering werd het garnizoen van Den Haag verlegd naar Maaslandsluis en Leidschendam terwijl de prinsgezinde inwoners naar Delft uitweken. Valdez en zijn Walen trokken daarna zonder strijd Den Haag binnen. Ze vonden hier schitterend logies en inwoners die volgens de Spanjaarden erg verheugd waren met hun terugkeer sinds 1572.

De dorpen rond Den Haag moesten aan het garnizoen levensmiddelen leveren. Daartoe werd o.a. Rijswijk bezet en versterkt. Halfweg tussen Delft en Den Haag bezetten Valdez' soldaten nog een brug, waardoor er verschillende schermutselingen ontstonden met de bezetting van Delft, waarbij zelfs tot bij het Leprozenhuis aldaar werd gevochten.

Veel meer naar het Zuiden werd vanuit Dordrecht een aanval met
** blz 135 scannen en hier invoegen

**

op de lijst van het nogal luidruchtig aangekondigde "*Generaal Pardon*" de naam van Oranje voor, die voor Philips II de aartsketter bij uitstek bleef.

Eind oktober 1573 was Valdez inmiddels weer in Utrecht teruggekeerd om daarna opnieuw met een aantal Spaanse en Waalse vendels het Oosten van Holland binnen te vallen. Hij had in een wijde boog posities rond Leiden ingenomen via Bodegraven,

Alphen en Zoetermeer. Zodoende waren Leiden, Delft en Rotterdam als prinsgezinde steden van elkaar gescheiden.

Willem van Oranje, ondanks de gunstige wending in het Noorderkwartier en op de Zuiderzee, maakte zich ongerust en verzocht zijn broer Lodewijk van Nassau steeds dringender om in het Oosten of Zuid-Oosten een afleidingsmanoeuvre op touw te zetten. De troepen van Valdez, sedert juli '73 in steeds grotere getale in Holland, moesten er zo spoedig mogelijk weer uit, voordat zij al te sterk werden ...

Uiteindelijk gelukte dit in maart 1574. Op de 21e van die maand werd de blokkade van Leiden opgeheven. De slag bij Mook - waar Lodewijk en Hendrik van Nassau sneuvelden - toonde eens te meer aan welke superioriteit te velde de Spaanse troepen nog altijd bezaten ...

Opgehouden door muiterij werd de blokkade in het late voorjaar van 1574 opnieuw hervat. Het uiteindelijk ontzet van Leiden door uitgebreide inundaties en de komst van Hollandse en vooral Zeeuwse schepen, was mogelijk gemaakt doordat prinsgezinden en Geuzen in Zeeland de overhand hadden gekregen.

We zullen dan ook kort nagaan hoe dat daar in zijn werk is gegaan.

Zeeland en Middelburg

a. Zeeland

Het beeld dat wij gezien hebben in Holland en in beperkter mate in Friesland in 1572 treffen wij in dat jaar ook aan in Zeeland. Een bepaalde stad keert zich af van een Spaansgezinde stadhouder, waarna andere steden minder spontaan dan wel daartoe min of meer gedwongen, dat voorbeeld volgen. Vissers, zeelui en ambachtslieden speelden bij zo'n overgang vol risico's ook in Zeeland de doorslaggevende rollen. De Zeeuwse geschiedkundige Ermerins schreef hierover bijna twee eeuwen geleden al:

"Het is bekend, hoe de Visschers die te dezer tijd een voornaam deel der Gemeente uitmaakten het vuurigste waren en meest toebagten, om den Spanjaard te weeran en derzelver wreedheid te ontwyken . . . "

(Ermerins, 2e st., p. 147)

De geografische omstandigheden in dit gewest waren dezelfde als in Holland en Friesland. Een gewest vol meren, eilanden, schiereilanden en landtongen. Een gewest vol dijken, dammen, polders, sluizen, molens en havens. Terrein dus dat in een oorlog vroeg om gecombineerde en gedurfde amfibische operaties van groepen schepen en legereenheden, waarbij het gebruik van grotere aantallen altijd extra risico's van afgesneden aanvoerwegen en inundaties meebracht.

Wat in Holland Den Briel en Enkhuizen en in Friesland Staveren deden, deed Vlissingen in Zeeland. Bezet door Watergeuzen volgden de burgers radicale elementen onder de vissers, zeelui en ambachtslieden, alhoewel angst en aarzeling wegens mogelijke gevolgen vaak voorkwamen.

Op 6 april 1572 was Vlissingen prinsgezind. Evenwel wist stadhouder Beauvoir ondanks een minimum aan troepen en schepen Middelburg te houden. Zelfs zag een vloot kleine schepen uit Bergen op Zoom onder Sancho d'Avila kans om soldaten bij Vrouwenpolder in Noord-Walcheren aan land te zetten, die op 7 mei Arnemuiden heroverden.

Grootscheepse verdere plannen van Alva tot herovering van heel Walcheren - dat zowel de Honte als de Oosterschelde beheerste en de weg naar Antwerpen kon afsluiten - vonden geen doorgang. Vere viel namelijk op 3 mei af en nadat Enkhuizen zich in diezelfde tijd voor de Prins van Oranje had verklaard breidde de opstand zich snel in Holland uit. Alva's zoon don Fadrique brak vanuit Antwerpen op nadat Lodewijk van Nassau Bergen in Henegouwen in augustus 1572 had veroverd en de stadhouder van Holland Bossu moest met zijn schepen naar Amsterdam.

In Zeeuws-Vlaanderen verklaarde Biervliet zich voor de Prins van Oranje, maar de havenstad Sluis bleef Spaans als gevolg van het onverwacht binnenlopen van een aantal Spaanse schepen onder de hertog van Medina Celi op 11 juni. Stadhouder Beauvoir stelde fort Rammekens veilig door daar medio juni Spaanse hulptroepen te doen landen. Daarentegen verklaarde Zierikzee zich voor Oranje op 8 augustus, als gevolg van Geuzenacties vanuit Vere en Vlissingen en het ingrijpen van radicale burgers.

Goes werd van eind augustus tot eind oktober '72 belegerd door Geuzen en burgers van de afvallige Zeeuwse havensteden. Maar het kleine Spaanse garnizoen onder de kapitein Isidro Pacheco sloeg iedere aanval terug. Eind oktober '72 werd een ontzettingspoging gedaan door de vergrijsde Spaanse kolonel Chistoforo de Mondragon die op 20 oktober met 12 vendels Walen, Duitsers en Spanjaarden bij eb door het Krekerak waadde. Vier uur lang werd doorgeploeterd. De vastberadenheid van de aanvoerder en het onverwachte verschijnen voor Goes deed de belegeraars snel naar hun schepen wijken. Deze stad zou de volgende maanden tijdens de strijd om Middelburg een belangrijke rol spelen.

Eind 1572 was de situatie in Zeeland dat Spaanse vloten van grote schepen vanuit Antwerpen en kleine schepen vanuit Bergen op Zoom, benevens sterke garnizoenen in deze plaatsen en in Goes voortdurend trachtten het belegerde Middelburg te ravitaillieren en te ontzetten. Daarentegen poogden de prinsgezinde haven- en vissersplaatsen Vlissingen, Vere en Zierikzee telkens te verhinderen dat de beide Spaanse vloten zich tot één macht zouden kunnen verenigen. Zij streefden ernaar Middelburg geheel te isoleren en door een steeds doeltreffender blokkade tenslotte uit te hongeren. Van al die grote en kleine ondernemingen zullen de meest typerende en meest beslissende nader worden beschouwd.

Nadat in januari Vlissingse schepen bij nacht en ontij zinkschepen in de Schelde voor Antwerpen hadden geplaatst en zelfs een brutale raid hadden volvoerd in de stad zelf, liep eind februari uit diezelfde haven een vloot met een aantal graanschepen onder Sancho d'Avila uit.

Het gelukte een aantal van die schepen het Middelburgs kanaal in te komen en ook fort Rammekens te bevoorraden. Tussen deze sterkte en Borssele vond een ontmoeting plaats met Zeeuwse schepen en ontstond een fel gevecht. D'Avila's matrozen kwamen grotendeels uit Duinkerken en Bremen, daar hij geen Zeeuwen kon krijgen dan alleen met geweld. De buitenlandse matrozen kenden de zandbanken van de Schelde slecht, zodat er al bij het begin van het gevecht een aantal Spaanse schepen op zandbanken liep. Deze werden prompt geënterd, veroverd en letterlijk uitgemoord. Vluchtende roeiboten werden overvaren, wegzwemmende matrozen doodgeslagen. Eén van d'Avila's schepen, de "*Olyphant*", werd door de kapiteins Groeneven en Everkitte en door hopman Cloot besprongen en na een hevig gevecht veroverd. Geen enkel bemanningslid werd gespaard; het waren dan ook bijna allen Duinkerkers ...

"In 't Schip den Olyphant vergaerde men nae den strijdt de stucken van de Menschen in Manden, als armen, beenen, hoofden etc. also dat het eer een Slacht-huys ofte Vleeschhuys gelijker sagh dan een schip: also oock de andere daer het geschut voorgevlogen hadde . . .".

(v. Meteren, fol. 136 d)

Nadat in maart en april 1573 burgervendels uit de prinsgezinde havensteden fort Rammekens aangevallen, verbrand en ... verlaten hadden beraamden ze voor mei een veel verder reikende actie.

Op 1 mei namelijk ontscheepten vaartuigen uit Vere en Vlissingen ongeveer duizend burgersoldaten onder de gouverneur Rollé bij Reimerswaal. Na verbranding van de kerk te Poortvliet bezetten ze de dag daarop het kasteel te St. Maartensdijk.

Vervolgens nestelden enkele vendels zich de 3e mei op de dijk tussen Bergen op Zoom en Tholen bij Vossemeer. De bedoeling was om het zwakke garnizoen van Tholen - waarvan de meeste soldaten door Alva naar Haarlem waren gestuurd - af te snijden. De twee in Tholen gelegerde vendels Walen van Mondragon waren daartegen machteloos, maar de kolonel kreeg bijtijds de beschikking over een paar honderd Spaanse haakbuschutters uit Breda.

Achter de vitale grijsaard liepen de Spanjaarden bij laag water over de slikken naar Vossemeer en doken verrassend achter de dijk op. Tirailleur en schietend dreven ze de Zeeuwse burgersoldaten letterlijk het water in en maakten zonder erbarmen al wat vluchtte of zwom af.

De 27e mei 1573 verscheen opnieuw een Spaanse vloot onder stadhouder Beauvoir op de rede van Vlissingen. Na felle kanonnades werden de Vlissingse schepen verdreven, waar dadelijk een dozijn bevoorradingsschepen uit Goes gebruik van maakte door het kanaal van Middelburg op te varen en hun kostbare lading in het belegerde Middelburg te lossen.

Op het dijkhoofd verjoegen gelande Spanjaarden de Vlissingse bezetting en plantten daar geschut. Ongestoord konden toen de bevoorradingsschepen uit Middelburg terugzeilen. Vervolgens trokken de Spanjaarden hun bezetting van het dijkhoofd weer terug op de schepen. Intussen waren de Vlissingse smakzeilen (kleinere schepen) in het Jonker Frans-gat achter Arnemuiden gaan liggen, terwijl de razeilen (grotere schepen) weer voor de ingang van het kanaal van Middelburg gingen liggen. Gedwongen door een pal oostelijke wind moesten beide vloten aldaar voor anker gaan. Enkele dagen later draaide de wind naar het Noord-Westen en onmiddellijk begonnen nieuwe gevechten met de Spaanse vloot. Enkele hoogliggende uit Spanje afkomstige schepen werden op de zandbanken gedreven maar het gros van Beauvoirs vloot keerde behouden in Antwerpen terug.

Op het omstreden dijkhoofd van Middelburg bouwden de prinsgezinden - wijzer geworden door de laatste ervaring - nu een sterke schans, waarin een drietal vendels als garnizoen werd gelegd.

Het vanuit Middelburg opnieuw bezette en versterkte fort Rammekens werd wederom door een gezamenlijke actie van Vlissingen en Vere tot een (al te) snelle overgave gedwongen en tevens werd het havenhoofd van Middelburg bezet. Daarmee werd de strop om de stad nog nauwer aangehaald. Het telkens terugkerende voedselgebrek in Middelburg - af en toe verlicht door binnenvallende schepen met graan of tarwe - dreigde nu permanent te worden en op hongersnood uit te lopen. Daarom drong Alva

er bij Beauvoir dringend op aan Rammekens te heroveren om zodoende de druk op Middelburg te verlichten (juli 1573).

Op 6 augustus 1573 liep Beauvoir opnieuw met een grote vloot de haven van Antwerpen uit. Liefst vijftien vendels Walen onder Mondragon waren ingescheept en voorraden levensmiddelen voor Middelburg en Arnemuiden bevonden zich aan boord. Omdat de Zeeuwse schepen aan de ingang van het kanaal naar Middelburg te sterk waren besloot Beauvoir om Walcheren te ronden en bij Zoutelande en Vrouwepolder de vendels Walen en de voorraden levensmiddelen aan land te brengen. Via Breskens werd eerst koers gezet naar Zoutelande, maar Vlissingse schutters beletten daar een landing. Daarna ankerde de Spaanse vloot twee dagen voor Westkapeile en zeilde daarna naar Vrouwepolder. Op 24 augustus werden daar ongeveer 2400 Waalse soldaten en ruim honderd last (\pm 200 ton) buskruit en brood voor twee maanden ontscheept. Zelf droegen de soldaten zakjes beschuit en buskruit mee; de voorraden werden op wagens geladen. Mondragon bereikte uiteindelijk op 19 augustus Middelburg, nadat hij voortdurend schermutselingen had gehad met soldaten uit Vere en Vlissingen. De nieuwe bevelhebber zou weldra weer van zich doen spreken, doch voorlopig was de situatie alleen door zijn komst al verbeterd.

Doordat hij geen enkel bericht uit Middelburg ontving verkeerde Beauvoir op de vloot voor Vrouwepolder in de mening, dat de stad, samen met Arnemuiden, reeds verloren was. Doordat hij wegens chronisch geldgebrek zijn schepen maar voor drie weken had kunnen provianderen ontstond er na enige tijd gebrek aan bier, vlees en vis. Geruchten dat er vanuit Vere een branderaanval op de Spaanse vloot zou worden voorbereid en ook het slechte drinkwater noopten Beauvoir weer onder zeil te gaan. Slechts tweederde van de voor Middelburg en Arnemuiden bestemde proviand was gelost en op wagens gezet, de rest had Beauvoir voor de terugreis nodig.

Een hevige storm op 22 augustus werd overleefd en daarna voer de Spaanse vloot langzaam weer de Honte op. De 27e augustus werd voor Biezelingewegens storm geankerd. Het slechte weer bleef echter aanhouden en mede door de dagelijkse kost van vis en slecht drinkwater werden vele opvarenden ziek.

Toen Beauvoir merkte dat Zeeuwse schepen hem via Reimerswaal de weg naar Antwerpen wilden afsnijden, lichtte hij op 31 augustus het anker en keerde ondanks de bevelen van Alva naar Antwerpen terug.

Ondertussen voerde Mondragon in Middelburg een actieve verdediging. Op de 2e oktober beantwoordde hij een aanval vanuit Vlissingen met een snelle tegenactie, waarbij enige eerst verloren schansen werden heroverd en gesloopt. In de stad zelf regelde Mondragon op bekwame en moedige wijze de voedseldistributie, waarbij tegen voorraadvorming en prijsopdrijving uiterst streng werd opgetreden.

Opnieuw werd een poging gedaan om vanuit Antwerpen de "*benauwde veste*" te ravitailleren. Een vloot van liefst 83 schepen liep op 17 november onder Beauvoir uit Antwerpen. Er waren liefst dertig in oorlogsschepen getransformeerde razeilers onder, terwijl 25 lichtere schepen met levensmiddelen waren geladen. Tevens waren enige vendels Walen ingescheept.

Door de Honte zeilde Beauvoir tot Saaftinge. Daar liet hij de razeilers achter als bewaking van de monding der Schelde en zeilde vervolgens de 22e november bij hoog water en nieuwe maan door de Boomkreek tussen Reimerswaal en Bergen op Zoom de

Oosterschelde op. Ondertussen werden te Reimerswaal 600 Waalse haakbusschutters en drie stukken geschut aan land gezet.

Op het einde van de Kreek echter wachtte de te voren ingelichte Zeeuwse admiraal Louis de Boisot zijn tegenstander met een veertigtal schepen op. De lichtere Spaanse schepen keerden om en zochten hun toevlucht in de haven van Bergen op Zoom. De in de steek gelaten Walen te Reimerswaal gaven zich daarop eind november op gunstige voorwaarden over. Een kleine geuzenbezetting stak daarna de resten van de reeds onbewoonde en deels ondergelopen stad in brand.

Nog éénmaal gelukte het om Middelburg enige leeftocht te bezorgen. Op 6 december 1573 wisten twee kleine schepen met tarwe vanuit Goes Middelburg te bereiken, waarbij ze op volle kracht door het cordon van Zeeuwse schepen voor het kanaal heenvoeren. De kostbare lading werd met lijnzaad vermengd om de duur der krappe voorraden nog iets te verlengen. Inmiddels sprongen de hongerende soldaten van wie nog zware diensten werden gevergd steeds meer uit de band ten koste van de ongelukkige burgerij. Het werd zelfs Mandragon te erg en hij verzocht Philips II zelfs om een vervanger die beter dan hij de Walen te eten kon geven en in staat was de ellende en de bedorven lucht van het eiland te verdragen.

Tijdens deze voor Spanje steeds slechter wordende toestand in Zeeland was Alva begin december 1573 met zijn zoon don Fadrique via Nijmegen en Brussel naar Spanje vertrokken. Onbuigzaam, probleemloos en rechtlijnig, had de hertog jarenlang getracht als soldaat zonder enig compromis de bevelen van Philips II op te volgen. Keer op keer had hij onder de moeilijkste omstandigheden het Spaanse leger bij elkaar weten te houden en het voor ontbinding weten te behoeden. Het in Holland brengen van het gros der Spaanse troepen en het onderschatten van de kracht der burgerbevolking bleken achteraf teveel voor de gevechtskracht van zijn leger. Maar daar tegenover staat Alva's onovertroffen beleid tijdens de veldtochten in het Zuiden in 1568 en 1572. Dat echter voor het bedwingen van de opstand in de Nederlanden meer nodig was dan militaire kwaliteiten had Philips II ten laatste begrepen.

Don Luis de Requesens nam het bevel in Holland en Zeeland alleen op uitdrukkelijke wens van zijn koning over. Snel had hij een eigen kijk op de situatie verworven die van een andere zienswijze getuigde dan die van zijn voorganger. Deze had alle Prinsgezinden en Protestanten beschouwd als doodsvijanden van de koning en de Katholieke kerk. Zo schreef Requesens eind december 1573 aan Philips:

"Wat mijzelf betreft, zie ik goed dat de godsdienst in principe, zoals ook nu nog drijfveer was, die de prins van Oranje en vele aanvoerders, die hem volgden deed handelen; maar ik geloof niet dat zij dezelfde invloed heeft op de volksmassa; ik denk eerder dat de nieuwe belastingen en het slechte gedrag der militairen oorzaak van hun opstand zijn."

(Gachard II, p. 448)

Requesens schreef verder dat het onderhoud der vloten in Antwerpen en Bergen op Zoom zeer duur was. Ook was er groot gebrek aan artillerie op de schepen. Beauvoir commandeerde nu in Bergen op Zoom, Sancho d'Avila in Antwerpen. Oranje daarentegen kon matrozen genoeg krijgen want de Geuzen wilden graag op zijn schepen dienen. Ze vochten immers, zo schreef Requesens:

"voor hun leven, hun huizen en hun goederen en voor de Protestantse godsdienst".

Ondanks deze klare taal en de ernst der situatie zou ook Requesens evenals Alva tot zijn dood toe geplaagd worden door allesoverheersend geldgebrek, mitterij en uiterst geringe besluitvaardigheid van zijn koning. De opstand echter zou er wèl bij varen.

b. *Slag bij Reimerswaal*

Om een laatste en wellicht totale ommekeer in Zeeland te bereiken maakte Requesens een plan om beide vloten liefst gelijktijdig van Bergen op Zoom en Antwerpen te laten uitzeilen en te doen verenigen met de schepen van admiraal d'Yssunca uit Duinkerken. Het begin werd gesteld op 17 januari. Evenwel waren de Spaanse schepen nog lang niet klaar en weldra wisten de Geuzen door hun talrijke spionnen wat er broeide. Een verenigd optreden der Spaanse vloten werd met stijgende onrust door Louis de Boisot in Vlissingen tegemoet gezien. Deze onrust werd weldra gedeeld door de Prins van Oranje die een beslissing in Zeeland en speciaal de positie van Middelburg met zorg onder ogen zag. Zelfs berichten omtrent de isolatie van Leiden en de nabijheid van Spaanse troepen bij Delft weerhielden hem niet om zich naar Zeeland te spoeden. Op 17 december kwam Oranje aan in Zierikzee. Daar scheepte hij zich drie dagen later in en bezichtigde op 21 december de voor Bergen op Zoom liggende blokkadevloot die de in de haven liggende smakzeilen van Beauvoir in de gaten hield. Voor die gelegenheid werd een artillerieduel tussen de Zeeuwse schepen en het havenhoofd van de stad gevoerd. Vanuit Bergen op Zoom voer de Prins terug naar Zierikzee en op 29 december naar Vere. Daags daarna inspecteerde hij temidden van gewapende burgers van Dordrecht, Zierikzee en Vere het garnizoen van Vlissingen.

Intussen steeg de nood in Middelburg nog steeds. Alleen op de zwarte markt was nog haver- en lijnzaadbrood te krijgen. Katten, ratten en muizen waren welkome voedselbestanddelen geworden. Stukken huid werden gekauwd tegen de honger. Zogenaamde hongerlappen waren overigens in die tijden, waar de bevolking volledig afhankelijk was van steeds wisselende oogstopbrengsten, maar al te bekend ... In de hongerende stad trachtten nu telkens burgers en soldaten naar de vijand over te lopen. Maar onbarmhartig werden ze teruggestuurd om de op handen zijnde overgave te verhaasten. Een per schip doorgekomen jammerklacht bereikte Requesens die vanuit Antwerpen bericht terugzond met de bede nog een paar dagen vol te houden. Weldra zou dan de verlossende vloot komen ...

Half januari 1573 lagen de smakzeilen der Spaanse vloot in Bergen op Zoom al bijna gereed om uit te zeilen. De inmiddels ziek geworden Beauvoir was vervangen door de heer De Glimes. Deze vloot werd door Zeeuwse schepen onder Boisot bij Reimerswaal opgewacht. De Zeeuwse admiraal vreesde dat de Spaanse vloot 's nachts over het verdronken land achter Reimerswaal het Lodewijkse Gat zou uitvaren en naar Walcheren koersen. Daarom legde hij tussen Bergen op Zoom en Reimerswaal drie schepen, die voortdurend wacht moesten houden.

Op 22 januari 1574 liep Sancho d'Avila de haven van Antwerpen uit met acht grote en veertig kleine schepen. Er waren negen vendels Spanjaarden en Walen van de regimenten van Alonzo Lopez Gallo en Romero ingescheept. Deze keer waren er meer dan genoeg levensmiddelen en wapens, maar het euvel der onderbemande schepen bestond nog steeds ...

Requesens en een hele stoet kerkelijke autoriteiten deden de schepen uitgeleide, die de een na de ander gezegend werden. D'Avila zeilde naar Biezelinge om daar te wachten op de vloot uit Bergen op Zoom. Vanuit Vlissingen, dat een sterk uitgedund garnizoen had en waarvan de meeste schepen onder Boisot voor Bergen op Zoom lagen, konden de vloot van d' Avila in de verte zien liggen ...

Inmiddels had Requesens zich van Antwerpen naar Bergen op Zoom begeven, waar hij op 27 januari aankwam. Hier had - zoals reeds vermeld - de heer De Glimes de zieke Beauvoir vervangen.

Op 27 en 28 januari liepen in totaal 83 smakzeilen - waarvan 54 als oorlogsbodems en 29 als voorraadschepen dienden - de haven uit. Negen vendels Spanjaarden en Walen waren hierop ingescheept, evenals driehonderd Walen die het sterk geslonken garnizoen van Middelburg zouden gaan versterken. De kolonel Juliàn Romero - altijd aanwezig waar het ging stuiven en door Alva de beste soldaat in de Nederlanden genoemd - was ondercommandant. Overigens had hij daar niet om gevraagd, want een zeeman voelde hij zich allerm minst. Dit laatste kon men aanvankelijk ook zeggen van Sancho d'Avila, maar deze was in de wateren en eilanden van Zeeland geheel thuis geraakt.

Volgens afspraak zouden de beide Spaanse vloten zich op 30 januari verenigen. Dadelijk nadat de vloot van Bergen op Zoom was uitgelopen weken de drie Zeeuwse wachtschepen terug en waarschuwden de vloot van Louis de Boisot. Deze ging vervolgens voor Wemeldinge liggen om de vloot uit Bergen op Zoom te beletten de Oosterschelde op te varen.

Bij ruimende wind uit het Noordoosten zette nu echter Romero, die de voorhoede van de vloot commandeerde, koers naar Reimerswaal. Noch De Glimes, noch Requesens hadden hem hier evenwel opdracht toe gegeven. Daarop kwamen met opkomende vloed de schepen van Boisot op de Spaanse vloot af onder tromgeroffel en luid geschreeuw.

Staande op de dijk van Schakerloo ten Zuiden van Tholen sloeg Requesens het beginnend gevecht gade. De admiraalsschepen van Boisot en De Glimes zochten elkaar op, vurend uit kapons en musketten. Door een schot schroot verloor Boisot een oog terwijl de beide scheepskapiteins van de op elkaar dringende admiraalsschepen door kanonschoten dodelijk werden verminkt. Liefst vier Zeeuwse schepen vielen De Glimes aan en een hagelbui van vuurpotten uit hun marsen veroorzaakte verwarring en brand. Daarna liep het schip van de Spaanse admiraal aan de grond, terwijl de daaraan vastgeklampte Zeeuwse schepen bleven drijven. Overal sprongen nu enterploegen op de Spanjaard over en ontstonden verwoede gevechten van man tegen man. De kanonniërs verdedigden zich tegen van achter komende Zeeuwen. Zijzelf en hun stukken werden weldra uitgeschakeld. Twee musketschoten doodden vervolgens de heer De Glimes, die in volle wapenrusting zijn belagers met het zwaard op een afstand had weten te houden. Vanuit een enterende vlieboot klom de Zeeuwse bootsgast Jasper Leynsen uit Zoutelande tegen het want van het Spaanse schip op en bemachtigde de admiraalsvlag:

"alsoo het te vooren op de Zeeuwsche schepen vercondight was dat soo wie in 't vechten des vyandts Vlagghe af soude halen, soude beschoncken worden met een nieuw cleedinghe ..."

(v. Meteren, fol. 940 v)

Vele Spaanse en Nederlandse officieren sneuvelden in de strijd tussen de admiraals. Gevangenen werden ook hier niet gemaakt; zonder enig medelijden werden gewonden door de razende Zeeuwen over boord gesmeten. De ongelukkigen hadden vaak zelfs hun gouden kettingen nog om!

Toen Romero de ondergang van zijn admiraal gewaar werd, liet hij zijn eigen vlag van vice-admiraal van de voortop naar de grote top verplaatsen. De entergevechten verliepen echter steeds meer in het voordeel der Zeeuwen. Romero's schip liep tegenover Reimerswaal aan de grond en werd dadelijk door vrijgekomen lichte schepen aangevallen. Door het stoten sloeg bovendien de bodem van het schip lek en daarop sprong Romero door een openstaand kanonluik naar buiten, gevolgd door het overgebleven deel van zijn bemanning. Zwemmend en wadend kwamen ze bij Tholen aan land. Druipnat liep het gezelschap vervolgens langs de dijk naar de stad en trof onderweg Requesens aan. Ridderlijk beantwoordde hij de verontschuldiging van Romero, zeggende blij te zijn dat een zo trouw soldaat gespaard was gebleven.

Met opkomende vloed dreef het verlaten schip van de vice-admiraal weer naar dieper water en raakte daar verzeild in een half dozijn dicht bij elkaar liggende Zeeuwse schepen. De daardoor ontstane verwarring en de vallende duisternis gaven de rest der Spaanse schepen gelegenheid met wind en getij mee naar Bergen op Zoom te ontkomen. Negen schepen werden in deze slag bij Reimerswaal door de Zeeuwen veroverd. Vijf ervan gingen naar Vere, vier naar Vlissingen. De gestrande vaartuigen werden in brand gestoken.

Inmiddels was de vloot razeilers onder Sancho d'Avila van Biezeling weggezeild en had tussen Vlissingen en Rammekens het anker laten vallen om de vloot uit Bergen op Zoom af te wachten. Zodra d'Avila echter het droeve nieuws hoorde van de nederlaag bij Reimerswaal lichtte hij de ankers en voer ongehinderd terug naar Antwerpen.

Eerder al vermeldden we dat de Prins van Oranje zich in december 1573 naar Zeeland had begeven omdat daar beslissingen te verwachten waren. In Vlissingen had men de naderende vloot van d'Avila met de grootste ongerustheid waargenomen. Maar het ankeren en daarna het wegzeilen van al die Spaanse schepen luchtten de Vlissingers en de Prins geweldig op. Oranje had tevoren om uitkomst gevraagd in een gebed:

". .. maar als hem corts daer nae tijdinge gebrocht was dat men Davilas Vlote hadde gesien ten Ancker comen, so was hy seer verblijt, want den Vloet des Waters haer tegen wert, dies hy Godt danckte ende stont op ende gingh nae het Hooft van Vlissingen ende saghse daer selve liggen ontrent Breskens bycans niet eens twi felende van de Victorie zijns volcx voor Bergen, daer van hem corts de tydinge ghebrocht werde met de genomen Schepen ende gequetste ..."

(v. Meteren, fol. 941 d)

Zo eindigde de slag bij Reimerswaal. De Spaanse vloot uit Bergen op Zoom had een zware nederlaag geleden. Negen schepen - we vermeldden het reeds - waren door de Zeeuwen veroverd en ettelijke gestrande vaartuigen verbrand. Veel zwaarder nog woog het verlies van enige duizenden matrozen en soldaten. Liefst 600 kanonnen waren verloren, waarvan er liefst tweehonderd uit de nog door Alva gebouwde citadel van Antwerpen waren gehaald. Bijna vijftig vlaggen en vaandels waren als trofeeën in

Zeeuwse handen gevallen. Ooggetuigen en opvarenden van Spaanse schepen verklaarden dat bij Reimerswaal nog verbitterder en meedogenlozer werd gevochten dan in de slag bij Lepanto.

De Spanjaarden verloren met deze ene slag in feite Zeeland. Te water heersten van nu af aan de Zeeuwen en de definitieve verovering van Walcheren was nog maar een kwestie van tijd.

c. *Middelburg*

In het belegerde Middelburg - waarvan het bezit de drijfveer van een langdurige, kostbare en bloedige reeks operaties was geweest - wist men in die laatste week van januari 1574 nog van niets.

Vanaf de Lange Jan had men naar het Zuiden en Oosten toe in de verte vlootbewegingen waargenomen en verwijderd kanongebulder gehoord, maar enig nieuws was er niet binnengekomen. Mandragon besloot nu de Waalse hopman Trenchant door de linies der Geuzen heen naar Requesens te sturen met een lastbrief. Daarin werd nogmaals de hopeloze ellende in Middelburg verhaald en een wanhopige bede om hulp gedaan daar de strijd anders binnen enkele dagen moest worden opgegeven. In het holst van de nacht voer een schuit met Trenchant en diens lastbrief door het kanaal van Middelburg naar buiten. Midden tussen de voor dat kanaal liggende Zeeuwse schepen liep echter de schuit - tot dan onopgemerkt gebleven - aan de grond. Toegeschoten Vlissingers rekenden de ongelukkige hopman in en visten de door hem in het water geworpen lastbrief weer op. Trenchant werd in Vlissingen voor de Prins van Oranje geleid, waarna de inhoud van de lastbrief uitvoerig werd besproken. Oranje stuurde de hopman daarna onder geleide naar het geblokkeerde Bergen op Zoom om de bevelhebber het hopeloze van verdere hulp aan Middelburg te doen inzien, vooral na de nederlaag bij Reimerswaal. In Arnemuiden werd Trenchant uitgewisseld en naar Mondragon teruggestuurd met de raad aan laatstgenoemde zich eindelijk over te geven.

Alles wat in Middelburg nog aan voedsel restte was inmiddels in beslag genomen. Burgers werden gedwongen om wafels van lijnzaad voor de soldaten te bakken. Meer kon er niet verstrekt worden en ook hiervan raakte de voorraad snel op. Daarop besloten Mandragon en de raad van Middelburg te onderhandelen. Ongetwijfeld zullen de ervaringen van hopman Trenchant tot dat besluit hebben bijgedragen. De 17e februari 1574 kwamen de bevelhebbers der prinsgezinde steden Vlissingen, Vere en Zierikzee samen met Mondragon en diens Spaanse en Waalse kapiteins op fort Rammekens. Men kwam snel tot besluiten ...

Op 22 februari 1574 trok Mondragon met zijn Waalse vendels onder het slaan der trommen en met vliegende vaandels de stad Middelburg uit. Wapens en bagage werden meegevoerd, maar de lonten waren gedoofd. De gehele Roomse clerus en die burgers die weg wilden, volgden de soldaten om daarna met Zeeuwse schepen naar Terneuzen te worden overgebracht. Opvallend waren de grauwe hologige gezichten en de uitgemergelde lichamen der soldaten en burgers.

Mondragon had op uiterst bekwame en menselijke wijze de verdediging van Middelburg geleid onder de meest ongunstige en demoraliserende omstandigheden. Zijn persoonlijke inzet als man van over de zeventig jaar dwong de grootste bewondering af. Hij zou later voor Zierikzee en Maastricht opnieuw zijn buitengewone kwaliteiten tonen.

Admiraal Boisot legde in Middelburg eerst drie burgervendels uit respectievelijk Vlissingen, Vere en Zierikzee, om de eigen - ook dáár - onderbetaalde soldaten en matrozen buiten de stad te houden. Pas nadat de in de stad aanwezige koopwaar was verkocht konden de soldijen en gages worden uitbetaald. Voor Middelburg trad een nieuwe toestand in. Later in datzelfde jaar 1574 zouden de burgers gulle hulp bieden aan het uitgehongerde Leiden. Ze wisten maar al te goed wat een maandenlange gedwongen hongerkuur betekende ...

Beide partijen, zowel Prinsgezinden als Spanjaarden, hadden zich buitengewone inspanningen getroost om Walcheren en Middelburg te veroveren resp. te behouden. In die strijd hadden de Zeeuwse vissers en matrozen - we vermeldden dit reeds - liever de Prins van Oranje gevolgd dan Alva of Requesens. Deze houding, zowel als de zeer zware financiële offers der prinsgezinde steden - veel zwaarder dan ooit de 10e, 20e of 100e penningen drukten - waren de voornaamste oorzaken van het uiteindelijk succes in Zeeland.

Ondanks hun benarde, vaak zelfs hopeloze militaire en financiële situatie in de afgelopen twee jaren hadden de Spanjaarden meer dan zeven miljoen goudgulden uitgegeven om scheepsvolk aan te werven en schepen uit te rusten. Daarbij kwamen nog de bouwkosten van schepen, alsmede de kosten van het requireren of huren. De aanschaffingskosten van het geschut en de soldijen voor het leger blijven dan nog buiten beschouwing.

Van de Staten-Generaal te Brussel en van de Spaansgezinde steden kregen de Spanjaarden maar een fractie van wat de Prins van Oranje ontving uit Holland en Zeeland. Philips II moest de oorlog bijna geheel met Spaans, dus met schaars en gedevalueerd geld betalen. Wat de gevolgen hiervan waren voor zijn leger en vloot laat zich gemakkelijk raden.

De uiteindelijke situatie in februari 1574 wordt door de al meerdere malen geciteerde Spaanse officier Bernardino de Mendoza als volgt geschetst:

"... dat de rebellen meester van Holland en van de zee blijven, zowel door het grote aantal oorlogsbodems dat zij hadden als door de vele schepen die hen vrijwillig volgden . . . "

(Mendoza, p. 248 d)

1573: Een terugblik

Ogenschijnlijk was er nog niets beslist - Requesens en de Prins van Oranje stonden midden in de storm en trachtten het ene probleem na het andere zo goed mogelijk op te lossen en uitslaande branden te bedwingen. Beide mannen werden voortdurend geplaagd door geldgebrek, telkens opstekende kritiek en wantrouwen, wankelmoedigheid en afval en hadden tijd noch gelegenheid om zich te bezinnen over voorbijgegangene perioden of momenten.

Wij echter hebben de beschikking over de voornaamste feiten uit de beslissende periode 1572-1576, toen de burgerijen der prinsgezinde steden in Holland, Zeeland of Friesland vochten voor hun leven, omdat zij die uiterst riskante keuze voor stedelijke vrijheid en een zekere verdraagzaamheid hadden gemaakt tegen absolutisme, godsdienstvervolging en vreemdelingenheerschappij. Uit die bange, zenuwslopende en heldhaftige periode wijzen we het jaar 1573 aan als de tijd van de ongetwijfeld allerzwaarste krachtproef.

In 1573 leed het Spaanse leger de zwaarste verliezen aan mankracht en moreel. In dat jaar werden de Hollandse en Zeeuwse wateren door de opstandelingen veroverd, waardoor het jaar daarop het hart van Holland, met Leiden als middelpunt, behouden kon blijven.

Eenmaal nog, in 1575, zouden Spaanse troepen verrassende acties tegen Holland en Zeeland ondernemen. Zij zouden Lek en Hollandse IJssel beheersen en Oudewater uitmoorden. Zij zouden over het water Zierikzee en Brouwershaven bereiken en uiteindelijk innemen. Het waren echter geen grootscheepse veldtochten of vlootacties meer zoals vroeger. De Spanjaarden beheersten niet meer de binnenwateren en werden op den duur geïsoleerd. De oude kwalen van geldgebrek, honger en teleurstelling leidden in 1576 opnieuw tot munitie, die deze keer het gehele Spaanse leger aantastten. Alle troepen trokken weg uit die door hen vervloekte gewesten waar regen, kou, honger en grauwe luchten het bestaan versomberden. Weg uit die gewesten waar zoveel bloed was vergoten, zulke ellende was doorstaan. Voor niets ...

In dat jaar 1573 hadden gebeurtenissen plaats en werden omstandigheden geschapen die beslissend zouden zijn voor het voortbestaan van het nog wankele gemenebest der opstandige steden en gewesten. Vaak nog broze fundamenten werden toen gelegd voor de latere klinkende overwinningen onder de stadhouders Maurits en Frederik Hendrik, ja voor de gelukkige uitslag van de vrijheidsoorlog tegen Spanje. Fundamenten ook voor de opbouw van de komende Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden en in de verre toekomst het Koninkrijk der Nederlanden.

Aanvankelijk los van samenhang, later steeds hechter, evoluerend van veelheid in eenheid tot eenheid in veelheid.

Daarom dan in dit Jaarboek 1973 een terugblik langs vier eeuwen Nederlandse geschiedenis naar dat beslissende jaar 1573.

LITERATUURLIJST

Algemeen

- G. Bentivoglio - *Della Guerra di Flandra, dl. I* (Keulen, 1635)
P. Bor - *Nederlantsche Oorloghen, beroerten etc., dl. I* (Leiden/Amsterdam, 1621)
H.A.L. Fischer - *A history of Europe* (12e dr., Londen, 1949)
P. Geyl - *Geschiedenis van de Nederlandse stam, dl. I* (2e dr., Amsterdam/Antwerpen, 1948)
L.H. Gosses en N. Japikse - *Handboek tot de Staatkundige Geschiedenis van Nederland* (3e dr., Den Haag, 1947)
R. B. Merriman - *Rise of the Spanish empire* (Londen, 1918-1925)
E. van Meteren - *Nederlantsche Historien ofte Geschiedenissen* (2e dr., 1611)
J. Romein e. a. - *De Tachtigjarige Oorlog* (Amsterdam, 1941)

Bronnenverzamelingen

- P.J. Blok - *Correspondentie van en betreffende Lodewijk van Nassau etc.* (W. H. G. U. N. s. nr. 47, 1887)
M. Gachard - *Correspondance de Philippe II sur les affaires des Pays-Bas, dl. II* (Brussel, 1851)
G. Groen van Prinsterer - *Archives ou Correspondence Inédite de la Maison d'Orange Nassau, 1e serie, dl. IV* (Den Haag, 1835)
M. F. Rachfahl - *Le registre de Franciscus Lixaldius trésorier général de l'armée espagnolle aux Pays-Bas de 1567 à 1576* (Brussel, 1902)

Kronieken en beschrijvingen

- S. Ampzing - *Beschrijvinge ende lof der stad Haerlem* (Haarlem, 1629)
M. Balen Jansz. - *Beschryving der Stad Dordrecht* (Dordrecht, 1677)
G. Boomkamp en S. Eikelenberg - *Alkmaar en deszelfs geschiedenissen* (Rotterdam, 1747)
G. Commelyn - *Beschryving van Amsterdam* (Amsterdam, 1726)
J. Ermerins - *Zeeuwsche Oudheden, 2e st.* (Middelburg, 1791)
H. de Groot - *Nederlantsehe Jaerboeken en Historiën* (Amsterdam, 1681)
W. J. Hofdijk - *Alcmaria Victrix - Kroniek van Alkmaars beleg in 1573* (Alkmaar, 1873)
Th. Schrevelij - *Harlemias of eerste stichting der stad Haarlem* (Haarlem, 1784)
Th. Velius - *Chronyk van Hoorre* (4e dr., Hoorn, 1740) n.b. 1e dr. uit 1630

Monografieën

- A. J. Andreae - *Het verzet der Friezen tegen de Spaansche dwingelandij gedurende het tijdvak 1566 tot 1574* (Leeuwarden, 1887)
R. de Beccarie de Pavie - *Instructions sur le Faict de Guerre* (heruitgave dr. 1548: Londen, 1954)
K.Ph. Bernet Kem pers en C. M. Lelij J. Brouwer - *De liederen uit Valerius' Nederlandtsche Gedenck-clanck* (Rotterdam, 1941)
J. Brouwer - *Kronieken van Spaansche soldaten uit het begin van den Tachtigjarigen oorlog* (Zutphen, 1933)
G.C.E. Crone - *Onze Schepen in de Gouden Eeuw* (Amsterdam, 1939)

- G.C.E. Crone* - *Nederlandsche Binnenschepen* (Amsterdam, 1946)
- L. van der Essen* - *Kritisch onderzoek betr. de oorlogsvoering van het Spaanse leger in de Nederlanden. Onder Alva 1567-1573* (in: *Meded. Kon. Vl. Ac. d. Wetensch.*, Jaargang XII no. 1, 1950)
- L. van der Essen* - *idem. Onder Requesens 1573-1576* (in: *Meded. Kon. Vl. Ac. d. Wetensch.*, Jaargang XIV no 1, 1952)
- L. Fronsperger* - *Von Wagenburgt umb die Veldleger* (Frankfurt Main, 1573)
- R. Fruin* - *Opstellen over Willem van Oranje* (11e dr., Utrecht, 1960)
- G. de Gaury* - *The Grand Captain* (Gonzalo de Cordoba) (Londen, 1955)
- W. Kirchner* - *Alva* (Nederl. vertaling, Den Haag, 1968)
- B. de Mendoza* - *Comentarios de lo sucedido en las guerras de los Paisas Baxos etc.* (Madrid, 1592)
- Ch.W.C. Oman* - *Walter Morgan's Illustrated Chronicle of the War in the Low Countries 1572-1574* (in: *The Archeol. Journal*, Vol. LXXXVII, 1930)
- John Smythe* - *Certain Discourses Military* (heruitg. dr. 1590: Ithaca N. Y., 1964)
- J. de Stoppelaar* - *Middelburgs beleg en ondergang 1572-1574* (Middelburg, 1874)
- J. van Vloten* - *Duitsche aantekeningen betreffende het beleg en de overgave van Haarlem etc.* (uit ms. te Wolfenbüttel in: *Kr. H.G.U.*, XVIe jaargang, 1860)
- C. V. Wedgwood* - *Willem de Zwijger* (Nederlandse vertaling, Amsterdam, 1963)
- Roger Williams* - *The actions of the Low Countries* (heruitg. druk 1584-87: Ithaca N. Y., 1964)
- Fr. de Witt Huberts* - *Haarlems Heldenstrijd in beeld en woord 1572/73* (Den Haag, 1943)
- J. W. Wijn* - *Het beleg van Haarlem* (2e dr., Amsterdam, 1943)